

USBAD Uluslararası Sosyal Bilimler Akademi Dergisi -
International Journal of Social Sciences Academy, Yıl 3, Year
3, Sayı 7, Issue 7, Aralık 2021, December 2021
e issn: 2687-2641

MÂTÜRÎDÎ VE KÂDÎ ABDÛLCEBBÂR'A GÖRE İMANIN VAROLUŞSAL DUYGU TEMELİ

THE EXISTENTIAL EMOTION BASIS OF FAITH ACCORDING TO MATURIDI
AND QADI ABD AL-JABBAR

Osman ORAL

Dr., Bozok Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslâm Bilimleri, Kelâm ve İslâm
Mezhepleri Tarihi Ana Bilim Dalı,
Yozgat/Türkiye.

Dr., Bozok University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences,
Kalam and History of Islamic Sects,
Yozgat/Turkey.

osman-oral@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-6403-5144

Makale bilgisi | Article Information

DOI: 10.47994/usbad.962049

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Date Received: 03.07.2021

Kabul Tarihi / Date Accepted: 01.10.2021

Yayın Tarihi / Date Published: 20.12.2021

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Aralık / December

Bu Makaleye Atıf İçin / To Cite This Article: Oral, O. (2021). Mâtürîdî ve
Kâdî Abdülcebbâr'a Göre İmanın Varoluşsal Duygu Temeli. *USBAD Uluslararası
Sosyal Bilimler Akademi Dergisi* 3(7), 1540-1569.

İntihal: Bu makale intihal.net yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by intihal.net. No plagiarism detected.

İletişim: Web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/usbad>
mail: usbaddergi@gmail.com

Öz: Bu makalenin amacı; Mâtürîdî ile Kādî Abdülcebbâr'ın imanın varoluşsal duygu temeli hakkındaki görüşlerini incelemektir. İlahî dinlerde psikososyal eylemlerin temeli olan imanın özel öneme sahip olduğu belirtilir. Aklî yetiler ve duygusal tecrübelerle inançların oluştuğu kabul edilir. İmanın mahiyeti, duygusal ve psikolojik varoluşsallığı üzerine farklı yaklaşımlar vardır. İmanın tarifinde "kalbin ameli" veya "gönülden tasdik" ifadesi, imanın varoluşsal duygu boyutunu yani imanın oluşum sürecinde güven, rızâ, sevgi, saygı, irade ve itaat gibi duyguların etkisini anlatır. Buna göre iman, bireyin tüm duyularının Allah'ın rızasına yönelmesi ve ona itaat etmesidir. İman, kalbin fiili tasdik yani bir şeyin doğru olduğunu, güven, rızâ, sevgi ve irade duyguları ile gönülden onaylamak, iyiliklere itaat ile kötülüklerden sakınmak sonucu oluşur. Bu, görünür âlemden hareketle gayb âlemini delillendirmek suretiyle insanın duyu, duygu ve nefisini iknası ile olur. Kur'ân'da iman güzel bir ağaç, güzel bir kelime, sağlıklı bir iştme ve görme duygusu, canlılık, ışık ve memleketin güzel bir bitkisi gibi analogilerle örneklenir. İman, utanmak ve merhamet duyguları ile nitelenir. İman, güzel ve sahibi için süs gibidir denilir. Tüm bunlar imanın duygusal yönünü ortaya koyan nitelik ve benzetmelerdir. Dolayısıyla iman, kalbin yetileri akıl, nefis, duyu ve duygularla oluşan, gelişen ve yaşayan bir süreç olmasıdır.

Anahtar Kelimeler: Duygu, İman, Kalp, Mâtürîdî, Kādî Abdülcebbâr

Abstract: The purpose of this article is to examine Maturidi and Qādi Abd al-Jabbār's views on the existential emotion basis of faith. It is stated that faith, which is the basis of psychosocial actions in divine religions, has special importance. Beliefs are considered to be formed by mental abilities and emotional experiences. There are different approaches to the nature of faith, its emotional and psychological existentialism. In the description of faith the expression "work/action of the heart" or "approval of the heart" can be said to describe the existential dimension of faith, in other words, it also describes the effect of feelings such as trust, consent, love, respect, will and obedience in the process of forming faith. The faith and Islam are the ways in which a person directs all his senses and feelings towards the pleasure of Allah and obeys him. The faith consists of the actual confirmation of the heart, that is, the confirmation of something true from the heart with feelings of trust, consent, love and will, obedience to good and avoiding evil. This happens by trying to convince one's senses, feelings and self by proving the realm of the unseen, moving from the visible realm. In the Qur'an faith is exemplified by analogies such as a beautiful tree, a beautiful word, a healthy sense of hearing and vision, vitality, light, and a beautiful plant of the hometown. Faith is characterized by feelings of shame and compassion. It is said that faith is beautiful and like an adornment for its owner. All these are qualities and parables that reveal the emotional aspect of faith. Therefore faith is a process that develops and lives, consisting of the mind, the soul, the senses and emotions, which are the abilities of the heart.

Key Words: Emotion, Faith, Heart, Maturidi, Qadi Abd al-Jabbar

GİRİŞ

İnsanın iç âlemindeki birçok duygu ve düşünceyle ilişkili olan inançların varoluşsal temelinde duyguların kalp yetilerine kolektif etkisi tartışılır. İnançlar içinde imanın özel bir konumu olduğu, kalbin fiili imanın sevdirmesi ve gönle yerleştirilmesi, insanın küfrü, fıskı ve isyanı da çirkin görmesi (Hucurat 49/7-8), imanın aklî yetiler ve duygusal tecrübelerle oluştuğunun kanıtı kabul edilir (Nesefî, 2004: 2/414; Sabunî, 1998: 91; Türçan, 2011: 69). Allah sevgisi, korkusu ve güveni gibi kalbin varoluşsal duygu temellerini oluşturan unsurları yeterince içermediği gerekçesiyle imanın sadece "kalbî tasdik" ile ifade edilemeyeceği, onun duygusal yönünün de önemli olduğu dile getirilir. İmanın kalple bilmek (marifet), sadece dil ile söyleme (ikrâr) veya kalp ile onaylama (tasdik) olmasına itiraz edenlere göre iman; dil ile ikrâr, kalp ile takdik, farz ve nâfile bütün tâatleri yerine getirmek ve kötülüklerden sakınmaktır. Bunda taatleri yapmayanları ve günah işleyenleri iman kapsamından çıkarma, ötekileştirme ve dışlama endişesi olagelmıştır. İnançlar (itikadat), istekler (iradat), isteksizlikler (kerahat), sanılar (zanlar) ve akıl yürütmeler (nazarlar) tüm bunlar kalbin fiilleridir. İnançların kalp ile onayı da şarttır (Abdülcebâr, 2013: 1/148, 2/630, 768; Zemahşerî, 2016: 1/144; İbn Teymiye, 1985: 110-1).

Sayfa | 1542

İmanın yerinin kalp olması, aklın ve duyguların devre dışı bırakılması anlamında değil aksine imanın merkezini oluşturan kalbin ve aklın, insanın iç duygularını da kapsayan birey ve toplumun değişiminde imanın her konuda temel bir kavram olmasındandır (Kasapoğlu, 1996: 61). Gönüldeki tasdik zihnî kabul noktasında kalmayıp irade gibi duyguların katılımıyla eyleme dönüşen olgu olduğu teziyle iman, insanın manevî iç yapısıyla bağlantılı, onu tümüyle kuşatan, duygularla oluşan, dışa vurumu fiillerle görünen küllî bir haldir (Alper, 2013: 227). İmanın yeri ve merkezine en lâyük yetenek olan kalp inanç ve duyguların hazinesi, ağız kilidi ve dil de anahtarıdır. Psikolojik ve sosyolojik yapısıyla bilgi, duygu, irade ve davranış gibi unsurların temelinde kalbî fiil olarak oluşan imanın dışa vurumu söz (ikrâr) ile olur. Ahlâkî davranışlar da imanın pratik görünümü için dışa yansımaları kabul edilebilir (Mâtürîdî, 2005a: 160, 223, 605-6; 2005b: 2/23, 27, 4/227, 288, 8/295, 13/157, 14/65-7).

İman ile ilişkilendirilen akıldan kinaye olan kalp kelimesi, bedensel niteliklerinin ötesinde ruh, akıl, vicdan, bilgi, kavrayış, irade, niyet, duygular, manevî yapı ve yetenekleri anlatır. Algılayıp doğruya isabet ettikten sonra anlamak ve anladığını muhafaza eder. Akıllı olan doğruyu arar, isabetli olanı bulmaya çalışır, düşünür, akıl yürütür, anlar ve sonucunu ezberler (Mâtürîdî, 2005b: 14/118-9). Gönül veya yürek de denilen kalp için

Farsça'da dil, derûn; Arapça'da kalp, hâtır, sadr kelimeleri kullanılır. Kalp iman nuru ile dolduğu, ulviyete yöneldiğinde "gönül", inkâra ve küfre yöneldiğinde "süflî nefis" olarak isimlendirilir (Tirmizî, 1958: 70; Gazâlî, 1974: 3/25-6, 132-4). Vicdan, bireye yapmaması ve yapması gerekenleri gösteren içeriden gelen uyarı sistemi gibi nasıl bir şekle bürüneceği sosyal ve dini öğretilerle belirlenir (Tarhan, 2010a: 115). Akıl ile kalp eş anlamlı kullanıldığı gibi sadr, fuad ve lüb gibi kelimeler daha çok kalbin derunî, vicdanî ve duygusal dünyasını öne çıkartırlar. İmanın yapısındaki güven duygusu; sabır, sevgi, tevekkül ve rızâ gibi duygularla beslenir. Zihnî ve duygusal unsurlarla oluşan süreçte iman, sahibini içten davranmaya yani ihlâsa iletir. Duygusal nitelikleri yansıtmak için Kur'ân imanı utanma ve rahmet duygusuyla nitelendirir, iman güzeldir, hayırdır, sahibi için bir hidayet vesilesi ve süstür der. Yine bir defasında güzel ağaçla, bir defasında işitmek ve görmekle, bir defa hayatla, güzel memleket ve kandil ile niteler (A'râf 7/58; Hûd 11/24; İbrahim 14/24; Fatır 35/22). Bunlara imanın duygusal yönünü ortaya koyan veya imanın duygular yoluyla anlaşılmasını sağlayan benzetmeler denilebilir. Mü'min, Allah'a iman ve kendisine verilecek sevapların devamını anladıktan sonra onun sevinci mutluluğu artar, hayatı daha mutlu ve huzurlu olur. İnsan, nefret duygusuyla elemi, şehvet duygusuyla da lezzeti idrâk eder. İman, meşietle değil kudretle yani insandaki akıl, duyu ve duygu kudretiyle gerçekleşir (Mâtürîdî, 2005a: 622-3; 2005b: 14/65-7, 78-9; Abdülcebâr, 2013: 1/438, 2/164-6, 170; Çağlayan, 2020: 553).

İmanın oluşumu sürecinde derûnî, duygusal ve psikolojik varoluşsallığı üzerine farklı yaklaşımlar da vardır;

Birincisi; Biyolojik temelli bir yaklaşıma göre iman yaratılıştan gelen tabii bir duygu ama diğer iç duyulardan farklı olup doğrudan ortaya çıkmayan, bazılarında âtil vaziyette kalan bir melekedir. Dinî, ahlâkî değerler yüce bir kaynağa âit olsalar bile artık insana mahsus olup fitratına yer edinmiştir. Amerikalı biyolog Edward Wilson gibi düşünürlerin din ve ahlâk duygusu insanî eylemlerin gen temelinde olduğu şeklindeki görüşü buna örnek verilebilir.

İkincisi; İman bir insanın içgüdülerinin yönlendirilmesi saf hale getirilmesiyle elde edilen iradî gelişme sonucudur. Sürekli arayan, gelişen bir varlık insan tanımlanmasına göre iman, fitrî yapısında olanın geliştirilip mânevî olgunlaşma sonucu ortaya çıkarılmasıdır. Sûfi geleneğin ve felsefî akımların nefis terbiyesi, ahlâkî olgunluk ve kemâl süreci ile imanın yani gönülde aşkın oluşması gibidir.

Üçüncüsü; İman mutlak, sonsuz olanı idrâk çabasıdır. Pozitif bilimlerde önemli ilerleme ve başarılar sağlayan insan metafizik konularda şaşkınlık ve başarısızlık engelini ancak imanla aşabilir. İnsan, sonsuz yaşama arzu ve duygusunun gereği sonucu iman eder.

Dördüncüsü; İman sonlu olanı idrâk sonucu âcizlik ve çaresizliğin yönelmesiyle oluşan bir olgudur. "Kendi nefsinin bilen Rabbini de bilir" bu tür bakış açısını da gösterebilir. İnsanın sonsuzluğu idrâki aynı şekilde onun fanî olanı yani kendi âcizliğini idrâki olabilmektedir. Bu süreç onu imana da iletir.

Beşincisi; İman varlığı idrâk olup evreni gözlemleyenin duygusal yaşadığı dini tecrübeyle varlık âleminde kendi yerini belirleme ve anlamlandırma çabası sonucu imanı bulmasıdır. Bu bakış açısı dini hakikatlerin delil ve akıl yoluyla değil, iman yoluyla kavranabileceği tezini savunan felsefi-teolojik bir düşünce biçimi İmaniyeye veya Fideizm'i de çağırıştırır (Köse, 2000: 22/214-6; Parlatır, 2006: 732-3).

Bu çalışmada; "Mâtürîdîlik" adlı itikâdî ekolün kurucusu İmam Mâtürîdî (ö. 333/944) ile Mu'tezile'nin önemli âlimlerinden Basra ekolünün ünlü kelâmcısı ve Şâfiî fakihî Kâdî Abdülcebbâr'a (ö. 415/1025) göre imanın varoluşsal duygu temeli incelenmektedir. Türk-İslâm dünyasının yetiştirdiği âlim olan İmam Mâtürîdî, görüşlerini dönemine ve daha sonraki dönemlere aktarmış, Kur'an'ı bütüncül bir metod, rasyonel ve dengeli anlam yorumlarıyla Ehl-i Sünnet çizgisinin oluşumuna katkılar sağlamıştır (Leknevî, 1324: 194-5). Yaşadığı dönemde birçok yabancı inanç akımlarının etkisine ve tehdidine hedef olan müslüman toplumların birlik ve bütünlüğüne önemli katkıları olmuştur (Kureşî, 1993: 2/130). Diğer âlim Kâdî Abdülcebbâr ise Büveyhi hükümdarı Müeyyidüddeve'nin (977-983) Veziri âlim, edip ve şâir Sahib b. Abbad (ö. 385/995) zamanında Kâdîkudat olarak görev yapmış, kendisinden önceki Mu'tezile âlimlerinin görüşlerini derleyip incelemiş ve görüşleri seçerek mezhebi sistematik hale getirmiştir (Kehhâle, 1961: 7/78-9). Mu'tezilî çizgiyi sürdüren son temsilcilerden biri kabul edilir. Görevinden azledilmesinden sonra, kalan ömrünü İran'ın Re'y şehrinde eğitim, öğretim ve eser yazma ile geçirerek birçok öğrenci yetiştirdi. 415/1025 yılında burada vefat etti (Abdülcebbâr, 1974: 121-2).

Çalışmamızda bu iki âlimin seçilmesinin sebebi, itikâdî ve ahlâk konularını psikolojik ve sosyolojik boyutuyla incelemeleri, birinin "Hanefî-Mâtürîdî", diğerinin de "Şafii-Mu'tezilî" ekolünden olması konu hakkında analitik tartışma ve değerlendirmeyi imkân sağlamasıdır. Nitel bir araştırma tarzındaki bu çalışma doküman analizi metodunu kullanmak suretiyle konuyu araştırmaktadır.

1. DUYGU KAVRAMI

Ruhî bir faaliyet olan duygu, nefsin idrâk etme gücü, ferdin iç ve dış dünyasından etkilenmesi sonucunda genel olarak hoşlanma, haz ya da acı duyma elem biçiminde beliren tepkidir. İnsanın iç dünyasıyla ilgili kullanılan duygu kelimesi, sevgiden nefrete, saadetten hüzne, güvenden korkuya kadar birbirine tamamen zıt anlamlar taşıyan, kendi içinde sayısız tonları bulunan duyguların hepsini kapsayan genel bir isimdir. Duyguları kavramsal olarak tanımlamada güçlüklerle karşılaşılmasına rağmen birçok araştırmacı, insanın temel duygularının neler olduğunu değişik biçimlerde ele alarak kendi anlayışlarına göre duygunun tarifini yapmaya çalışmışlardır. Bunun sebebi; duygunun somut bir kavram olmayıp soyut, şahsî ve sübjektif olmasıdır. Şuurun etkisi olmadan iç ve dış olaylara bir tepki olarak beliren ve çoğunlukla dille anlatılması güç, hoş ya da hoş olmayan ruhsal olgular; insan ruhunda cereyan eden belli süre içinde karakteristik bir gelişme gösteren ve yaşanmakta olan çevreye ya da çevrede yaşanan çeşitli durumlara karşı yönelmeyi gerektiren olumlu ya da olumsuz özel iç yaşayışlar şeklinde tanımlanır (Yavuz, 1987: 29; Alper, 2013: 92).

Türkçe sözlükte duygu kavramına, duyularla algılama, önsezi, his, belirli nesne, olay veya bireylerin insanın iç dünyasında uyandırdığı izlenim, nesnelere veya olayları ahlâkî ve estetik yönden değerlendirme yeteneği ile kendine özgü bir ruhsal hareket ve hareketlilik olarak anlam verilmiştir (TDK Sözlük 2011: 729). Türkçede işitme, görme, koklama, tatma, dokunma gibi his organları için "duyu organları", sevmek, nefret etmek, kin bağlamak, acı duymak, lezzet almak, merhamet etmek, şefkat göstermek gibi hissi duygular için de "duygu" kullanılır. Hareket eğilimine göre temel duygular; öfke, tiksinti, cesaret, neşesizlik, arzu, umutsuzluk, korku, nefret, umut, sevgi ve üzüntü olarak ele alınırken fiziksel bağlantıya göre duygular; öfke, dehşet, endişe, küçümseme, nefret, ıstırap, korku, merak, sevinç ve utanç olarak da sıralanır (Bozkurt, 2014: 25). Duyguları dürtüsel ve psikolojik olmak üzere iki kategoride inceleyenlere göre hem insan hem de hayvanlarda olan dürtüsel duygular; açlık, susuzluk, üreme, saldırganlık gibi temel güdüleri ifade ederken psikolojik yüksek duygular ise insana özgüdür. Diğer canlılarda olmayan hafıza, unutmama, utanma ve benzeri duygular insanın yaratılışındaki Yaratıcı'nın lütfettiği hikmetlerindedir. İnsan doğasında olumlu ve olumsuz duygularla birlikte iyiyi, doğruyu ve mükemmeli sevebilme özelliği de mevcuttur. Sevgi, ümit, güven, şefkat, iyimserlik, mutluluk gibi yapıcı duygular insandaki temel duygulardandır. Olumsuz duygular da bencilik, gurur, kibir, üstünlük duygusu, utangaçlık, şüphe, kıskançlık, öfke, kin, nefret ve üzüntü gibi olgulardır (Tarhan, 2010a: 29, 65).

His kavramı hem göz, kulak gibi biyolojik yapıya sahip organlar için, hem de cismanî olmayan acı, lezzet gibi manevî duygular için kullanılır. İşitme, görme, koklama, tatma, dokunma gibi beş duyu ve his organlarına 'havassu'l-hamse' denilir. Filozoflar, "zâhirî duygular" diye nitelenen bu bilgi vasıtalarının yanı sıra bir de havâss-ı bâtine'nin bulunduğunu kabul ederler. Hiss-i müsterek (ortak duyu), hayal (aslı olmayan bir şeyi zihinde kurma), kuvve-i mutassirife (kullanma, idare etme gücü), kuvve-i vahime (zihinde kurma, vehmetme gücü) ve kuvve-i hafıza (hafıza gücü, bellek) oluşmaktadır. Âlimlere göre bâtinî duygular sabit olmayıp hepsinin kaynağı kalp veya akıldır (Topaloğlu-Çelebi, 2010: 121). Dış dünyayı ve özelliklerini bilmesi için insana verilen duygular, bilgi etme yollarından en yücesi kabul edilir. İnsan ilk bilgileri duygular vasıtasıyla elde eder. Sınama dünyasını mutlu ve huzurlu yaşamak isteyenlere Mâtürîdî, bu duyguların insanın kalp yetileri akıl, şuur, bilinç ve irade temelinde iyi yönde kullanımını da önerir (Mâtürîdî, 2005a: 7, 174-5; 2005b: 4/175, 12/240-1; Özcan, 1993: 58).

Ruh konusunda araştırmaları olan Ebûbekir Zekeriyâ er-Râzî (ö. 313/925), insanın duygusal bir varlık olmasından dolayı sevdiği veya nefret ettiklerinde ölçülü ve adaletli davranmakta zorlanabileceğini, akıl ve eğitim ile duyguların kontrolünün gerekli olduğunu söyler (Râzî, 2004: 95-6). İnsanda dinin yaşamasını sağlayan yalnız bilgi şeklinde olması değil, onun beklentileri, duyguları, ümitleri, istekleri, korkuları da inancının bir parçası olmasıdır. İman eden ortak bir duyu âlemine girme, ortak endişeleri paylaşma, ortak beklenti gibi hayat formlarına sahip olur. Korkulardan ve endişelerden kurtulmak, ümitvâr olabilmek, kendini bir grubun parçası gibi hissetmek psikososyal temelli motivasyonlarla inanma ile yüce bir değer ve ağırlığı olur (Düzgün, 2015: 586). Görme, koklama, tatma ve dokunma gibi hisler için duyu denilirken duyu ise; sevgi, güven, tercih, nefret, rıza, hoşlanma, acı, lezzet, merhamet, şefkat gibi hissiyatla alakalı psikolojik duyumlara denilir. Özetle duyu, içinde haz/hoşa giden ve elem/hoşa gitmeyenleri bulunan her türlü psikolojik hal olarak tanımlanabilir.

2. İMAN SÜRECİNDE DUYGULARIN İŞLEVİ

İmanın birtakım unsurlarla ruhanî kalpte oluştuğu tezini ileri süren Mâtürîdî'ye göre iman sürecinde akıl, özgür irade, hafıza, insanî duygular ve tutkular gibi unsurların devamlılık süreci vardır. İman olgusu aklın değerlendirilmesi açısından fiillerin en güzeli, var olan her şeyin en nurlusu en engini ve değerlisi, Allah'ın rızasını en fazla celbedenidir. Her dini itaat imanın bir eseridir. Buna göre iman, her an yenilenmek durumunda mü'min, her bir vakitte küfür hallerinden kaçınmak zorundadır. Bu da hakikî iman ile mümkündür. Zayıf, korku, cebrî, taklîd ve hakikî şeklinde imân çeşitlerini

inceleyen Mâtürîdî hakikî yani aklî, istidlâlî iman dışındaki zayıf, korku, cebrî ve taklidî iman hallerinde özgür iradenin çabası, katkısı olmadığı gerekçesiyle Allah katında geçersiz olduğu kanaatindedir (Mâtürîdî, 2005a: 9, 356, 611-3; 2005b: 1/31-5, 2/373, 4/104, 227). Kâdî'de de aynı düşünce vardır. Tıpkı boynuna takacağı bir kolye gibi başkasının inancını sorgulamadan kabul etmek insan şahsiyet ve onuruna uygun olmadığı gibi teolojik bakımdan taklid kişiyi kesin bilgiye ulaştıran bir vasıta da değildir (Abdülcebâr, 2013: 1/100-4; Işık, 2016: 7; Selim, 2021: 58-9).

Hakikî iman ile kul her bir halde küçük hatalardan dönüş yapar (istiğfar ve tövbe), imanın gereklerini içten gelen samimiyet (ihlâs) ve sevgiyle her an yerine getirir (takvâ). Hayatın devam eden seyrinde imana üç isim verilir; 1-Artma, pekiştirme (Tövbe 9/124). 2-Devam etme, sebat, sağlamlık (İbrahim 14/27). 3-Yenileme (Nisâ 4/136). Mü'min yaşadığı her zaman diliminde küfür ve inkâr hallerinden uzaklaşırsa imanını yeniler diyen Mâtürîdî, insanı iman etmekten uzak tutan âyetler ve deliller üzerinde düşünmekten alıkoyan sebeplerin psikolojik ve sosyolojik tahlilini yapar. Bunların insanları yönetme riyâset sevdası ve Müslüman olmaları halinde psikososyal çıkarlarının kaybolma korkusu olduğunu söyler. Hz. Ali'nin (ö. 40/661) *"iman gönülde küçük bir benek gibi ortaya çıkar. Onun büyümesi sonucu kalbin beyazlığı da artar, iman tamamlandığında kalbin her tarafı bembeyaz olur"* sözünü delil alan Mâtürîdî, bireyi imana ileten sebep ve olaylar ortaya çıktıkça kalbin duygularının ona yönelişi sonunda iman etmiş olur, imanın öncesinde gerçekleşen hallerin her biri zuhûr ettikçe göğüste (sadr) ona karşı bir yatkinlik inşirah belirir ve sonunda da iman oluşur, der. Cehâleti, taassubu yenmekle bilgiye ulaşılabileceğini söyleyen Mâtürîdî'ye göre ilmî bilgi üç esasa dayanır. 1-Akla dayanan istidlâl. 2-Müşahede ve gözleme dayanan duyusal bilgi. 3-İşitme ve haber alma bilgisi. Sem'î nakli gaybî haberler aklî istidlâl ile bilgi haline gelir. Zan iki bilgiden birinin diğerinden ağır basmasıdır diyen Mâtürîdî, galip zan ile amel edilebileceği, çoğu şüpheli bilgi ile amel etmenin ise câiz olmadığı kanaatindedir. Ona göre *"İnanmadıkları halde Allah'a ve âhirete iman ettik"* (Bakara 2/8) diyenlerin yani kalpte özgürce oluşan inancın aksini dile getirmenin psikolojik hastalıklı kalbin (maraz) özelliği olmalıdır (Mâtürîdî, 2005a: 9, 11, 356, 622; 2005b: 1/31-35, 5/238, 10/9, 42, 14/238, 15/133, 143, 17/109-110).

Kalbin ve yetilerinin yaratılış hikmeti dışına çıkması onun perdelenmesi, körelmesi, hastalanması ve mühürlenmesidir (Oral, 2020: 502; 2021: 1). Duyguların önemini ile anlatılan iman; doğru inanç, sâlih amel ve temiz duyguların toplamından ibarettir. İnanç, insanın ahlâkına, amellerine tesir ederse zarardan uzaklaştırıp insanı faydalı şeyler yapmaya yönlendirirse işte o zaman böyle bir itikat geçerli olur (Çam, 2020: 728).

İmanda kesinlik, tam bir güven ve teslimiyet esas olduğundan şek, şüphe söz konusu değildir (Altıntaş, 2013: 37-8). Zan hakikatın yerini tutmaz (Yûnus 10/36; Necm 53/28). Zannî bilgi ile hakikate ulaşılmaz (Mâtürîdî, 2005b: 7/55, 184, 9/35-8, 104). Allah'ın iman eden kalbi rahatlık ve genişlikle, kâfirin kalbini de sıkıntı ve darlıkla nitelemesi Mâtürîdî'ye göre kafirin kalbinin "göğe çıkıyormuş gibi darlık ve sıkıntı" (En'âm 6/125) içinde olması mü'minin kalp ve yetilerinden yararlanması, kafirin ise kalbi ve duygularından yararlanmaması sebebiyledir. Bu kafirin kulağı ve dilinden faydalanmadığı için sağır ve dilsiz olmakla nitelenmesi, hayatından gereği gibi yararlanmadığı için kafire ölü, mü'mine canlı denilmesi gibidir. Kişiye verdiği sıkıntı sebebiyle Kur'ân'da şirkin verdiği psikososyal zarar ve kötülüğü, büyük bir karanlık, zulüm olduğu (Lokman 31/13), neredeyse gökler paramparça olacak, yer yarılacak, dağlar toz bulut gibi paramparça olacak türü benzetmelerle anlatılır (Meryem 19/90). Şirk koşan kişiyi göklerden yere düşüp parçalanan, kuşların yemek için kapıştığı yahut rüzgârın en ücra uzak bir yere sürüklediği değersiz nesnelere farksız gibi nitelendirmeler (Hac 22/31), iman ve tevhid karşıtı şirk eylemlerinin insan için büyük, ağır bir sıkıntı stres olduğunu duyu ve duyguların idrâk etmesini sağlamaya yönelik olmalıdır (Mâtürîdî, 2005a: 425; 2005b: 1/285-6; 2/521-2, 5/211, 9/170, 16/93, 115).

Kişinin "müslüman olarak can verme" (Bakara 2/132; A'râf 7/126; Yûsuf 12/101), son nefese kadar sırat-ı müstakîm iman ve tevhid halleri üzere olunması dileği, iman sürecini yok eden şirk, nifak, inkâr, zulüm, gaflet vb. tutum ve hallerden kalbin duyu ve duyguların uzak tutulmasıdır. Kalp bu süreçte içten tövbe eder, ilahi lütufla affedilmesini umar. Allah'ın hoşnud olduğu fiillere hamd eder, aynısını yapmada başarılı olmasını diler. Son nefese kadar yapması gereken imanın her vakit yenilenme özelliği ile mü'min bazı olayların akışı sırasında tekrar iman eder, güven tazeler. Buna "bu onların imanlarını artırır" (Enfâl 8/2) denilir. Mâtürîdî'ye göre mü'min her an inkârdan kaçınmakla yükümlü olduğundan inkârdan kaçınınca zıddını yapıyor demek olur ki bu da imandır. Özgür irade temelinde gönülde şek ve şüphelerden uzak bir şekilde oluşan iman, hayatta psikososyal sıkıntı ve dertleri gidermeye yönelik kalbî sekînet ve inşiraha ulaşır. Kâdî'ye göre iman; cevâz, sıhhat, tevehhüm, itlâk, tahliye, meşîet ve gayr-i memnu' oluşla değil sadece kudretle gerçekleştirilir, rıza, sevgi, irâde kudretiyle devam eder. İmanı duygu temelinde nimet olarak gören Kâdî şöyle der:

"Allah insanı yarattı, diriltti, güç verdi, aklını mükemmel kıldı. Kötüye arzu veya iyiden nefret duygularını yarattı. İnsanı sorumlu kılarak küfre karşılık imanı ve imana karşılık da küfrü seçme duygusuyla muktedir kıldı ve bu şekilde sevap derecesine yükseltti.

Sanki Allah insanın şükredici olması için imanı yaratıp onu insana nimet olarak vermiştir”.

İman ile insanlar dini hükümlere muhatap olurlar yani iman edenlere dünya âhirette müjdelere, imandan uzak kalanlara uyarı, elem ve azap vardır. Mâtürîdî ve Kâdî'ye göre insanın psikolojik, fizyolojik ve biyolojik yapısında bulunan kanıtlar temelindeki iman, onun aklî (zâhirî) ve hissî (bâtınî) algıların karşılıklı etkileşiminden, işlevsel akıl ile irade duygusunun seçimi ve kalbin fiili tasdik sonucu oluşmaktadır (Mâtürîdî, 2005a: 619; 2005b: 2/377, 7/169, 15/37, 45, 16/229, 259, 17/101-2, 318; Abdülcebâr, 2013: 2/172, 366).

Mâtürîdî ile Kâdî'nin bakış açısına göre akıl, duyu ve duygularla oluşan, gelişen iman, her an yenilenen, irade, rızâ, sevgi ve benimseme duyguları ile zorlama olmadan son nefese kadar devam edegelen bir süreç olmasıdır. İman bireyin tüm duyularını ve duygularını Allah'ın rızasına yönlendirmesi ilahî hikmet ve hükümlerine duygularını boyun eğdirip itaat ettirmesidir. İmanın oluşum ve devam sürecinde güven, irade, sabır, rıza, sevgi, korku, fitrat ve nefis vb. gibi duyguların önemli işlevi olmalıdır.

2.1. Güven Duygusu

İman kavramının epistemolojisinde güven duygusu ön plandadır. Emin, güven, güvenilirlik demek olan emn ve emân kökünden "iman", birine ve bir şeye güvenmek, korkulardan uzak güven duygusu içinde birini veya sözünü onaylamak, doğru olduğunu gönülden tasdikdir. Emin olmak, kendisine güvenilir olmak, sözünde durmak (emanet); kurtulmak, güven içerisinde olmak, güvence altına almak, garantilemek (temin); güvenmek, emanet etmek (itimân); güvence istemek; genel güvenlik, genel asayiş (el-emnul-âm); güvenilir, dürüst (emin); inanan, inanmış (mü'min); garantilenmiş, sigorta edilmiş (mustemin) vb. kelimeleri de iman kökündendir. Buna göre iman, esas itibarıyla bir güven kazanmadır (Isfahanî, 2012: 99-100; İbn Manzûr, 1992: 13/21-5). Müslüman ve mü'min güvenilir, insanların canlarını ve mallarını güvende hissettikleri için ona güvendikleri kimsedir (Müslim, 1981: "İman" 64). Bu anlamıyla el-Mü'min (güvenlikte kılan) ismi ve nitelikli Allah, kendisine inananları dünyada ve âhirette güven içinde bırakır. Psikososyal bir varlık olan insan güven duygusu içinde inanma, beslenme, korunma ve barınma vb. gibi ihtiyaçları ile güven içinde inanca her an ihtiyaç hisseder (Fârâbî, 1994: 21). İnsan dışında hiçbir canlı iman duygusuna sahip olmadığı, insanın zayıflık, güçsüzlük, yetersizlik ve belirsizliğe karşı zihinsel sığınağı, tek, mutlak güce, sınırsız ilim, hikmet ve her şeyi kontrol edebilen bir güce inanmak insana rahatlık sağladığı ve onda güven duygusu oluşturduğu söylenir (Tarhan,

2010b: 200). İman olgusu içinde zaman ve mekâna göre birbirinden farklı tonlarda da olsa duyguların varlığı söz konusudur. En zengin unsuru belki de onun duygusal yapısıdır. İnsan, yaratılışından itibaren ihtiyaç duyduğu güvenlik arayışını tatmin ile sığınacağı bir yer olmadığı duygusunun doğurduğu endişeden iman ile kurtularak sarsılmaz bir güven duygusuna kavuşur (Köse, 2000: 22/214-6). Allah'ın istediği tarzda piskososyal eylemler ruha canlılık katar, güven içinde umudu güçlendirir, rahatlama ve mutluluk duyguları verir. Stres ve kaygıya sebep anlayış ve psikolojiyi giderir (Duhâ 93/3). İman edenin hiçbir zaman yalnız ve güvensiz olmayacağı vurgulanır. İslâm, Allah'a itaat, iman, tevhid, ihlâs, takvâ üzerine sağlam bir inançtır ki bireyi dünya ve âhirette huzur ve güvene iletir. "Yuvaların en çürüğü örümceğin evi" (Ankebût 29/41) gibi güvensiz temel ve yapıda değildir (Mâtürîdî, 2005b: 5/211, 6/453-6, 11/123-4, 15/95-6, 17/254-5). Kâdî'ye göre mü'min, güven vermesiyle şeriatla tâzim ve iclâlî hak eden, müslim güven duygusuyla şeriat tarafından medih ve tâzime hak kazanandır (Abdülcebâr, 2013: 2/624). Böylece iman etmek güvenmek olduğundan imanın varoluşsal duygu temeli ile imanın oluşum ve devam sürecinde güven duygusunun önemli bir işlevi olduğu söylenebilir.

2.2. İrade Duygusu

Mâtürîdî ve Kâdî'ye göre imanın oluşumunda seçme hürriyeti özgürlük anlamında irade duygusu önem arz eder. Kul açısından irade; fiillerin kriteri, bir şeyin düşünce boyutunda doğru veya yanlış olduğuna karar verme mekanizmasında önemli psikolojik bir duygu, nefsin yapılması veya yapılmamasına karar verdiği bir işi, amacı gerçekleştirmek istemesi, ona yönelmesi veya bir fayda elde etme inancının ardından doğan duygusal eğilim ve istektir (Isfehanî, 2012: 448). Akli uygulamaya geçiren veya geçirmeyen irade duygusudur, insanın iyi ya da kötü diyerek son kararı vermesini sağlayan irade melekesi, bireyin psikolojik ruh yapısının en önemli karar mekanizmasının öncüsü denilebilir (Tarhan, 2010b: 174). İrade bir işin, bir şeyin olmasını dileme, temenni etme ve arzulama, bir diğer mânasıyla da birilerinin bir şeyi yerine getirmesini emretme ya da birilerini bir şey yapmaya davettir. Arka planında rızâ gösterme ve benimseme de vardır. Dolayısıyla irade, kalpte sadece psikolojik bir işlevi olmayıp aynı zamanda bilinçli bir seçme gücü, eylemlerin neticelerinden bireyi sorumlu hale de getirir. İman ile küfrü "tasdik" veya "reddetme" şeklinde kalbin eylemlerinden kabul eden Mâtürîdî, küfrün de imanın da bir kalp işi olduğunu, iradesiz zorlamayla iman olamayacağını öncelikle belirtir (Mâtürîdî, 2005a: 117-8; 2005b: 3/28, 7/114, 9/171; 11/273, 14/69). İman oluşumunda irâdeye öncelikli değer veren Kâdî'ye göre de irade ve

muhabbet mecazen aynı anlamdadır. Yani muhabbet, rıza ve irade aynı kapıya çıkar (Abdülcebâr, 1959: 6(2)/52-4; 2013: 1/378, 2/260, 268).

İnsanın fiillerinden sorumlu tutulabilmesinde özgürlüğün, farklı alternatifler karşısında tercih hakkının bulunması insanî bir erdem ve hikmet sayılabilir. İnsan, var olduğunun farkındalığını özgür eylemleriyle ortaya koyar. Dinde zorlama yok yani zorlama altında benimsenecek bir din olmaz, zaten böyle bir benimseyiş de din değildir. Cebir ve zorlama kalbe tesir etmez, iman; istek, irade ile en özgür uzuv kalpte olur. Bunun için zorlama ile yapılan iman özgür irade olmadığı için Allah katında geçerli olmaz. Zorlama, zorlananın fiilini yok eder, hüküm olarak sanki hiçbir şey yapmamış gibidir. İnsana sorumluluk temelinde bahşedilen irade duygusu, sadece kalpte psikolojik bir fonksiyon değil aynı zamanda bilinçli bir seçme gücü olduğundan kalp, göz ve kulak sorumlu olurlar (İsrâ 17/36). Beşere yönelik iradenin yaratılış hikmeti kulu olumlu kalbî yöneliş ve eyleme yöneltmesi, o işin niçin yapıldığını, özgürlük bilinciyle sorumluluğunu bilmesidir. Mâtürîdî ile Kâdî'nin zorlanan ve baskı yapılan bireyin inancının gerçek anlamda ve Allah katında geçerli bir iman olmadığı kanaatini taşımaları sorumluluğu ve insan eylemlerini önemsedikleri söylenebilir. Özgür ve akıyla analiz yapmış birey olarak inandığı takdirde onun imanı geçerlilik kazanır ve ancak o vakit böyle bir kişinin inancına "iman" denir. İmanın varoluşsal unsuru tasdik kesbî ve ihtiyarîdir, imanda asıl, makbul ve geçerli olan tasdikin sevgi, rızâ ile ihtiyarî olmasıdır. İrade faktörü Kâdî'nin fiilden önce bulunur görüşünün aksine Mâtürîdî'de fiille beraber bulunur, fiilden sonra bulunmasının bir anlamı yoktur. Rızâ, gazap, muhabbet vb. kavramlar ise dâima fiilden sonra olur. Kâdî'ye göre sevgi, rızâ ve irade aynı olduğundan birinin "sevdim râzı oldum" demesiyle, "irade ettim" demesi arasında fark görülmez (Mâtürîdî, 2005a: 473; 2005b: 7/114-5, 260, 17/232-3; Abdülcebâr, 1959: 6(2)/52-4; 2013: 1/378, 2/260, 268).

Mâtürîdî ile Kâdî'nin bakış açısına göre baskı ve zorlama ile gerçek anlamda iman oluşmadığından irade duygusunun imanın varoluşsal temelinde ve özgürce yapılan eylemlerin sorumluluğunun üstlenilmesi ile Allah katında kabûlü ve geçerliliği açısından önemli bir işlevi olmalıdır.

2.3. Sabır Duygusu

İman ile sabır duygusunun aynı anlamda olduğunu belirten Mâtürîdî, Hûd 11 ve Şuarâ 227. âyetlerini buna delil gösterir, "îmân, günahlara dalmamak ve itaat üzere sabretmek, sabır da ilahî emirler karşısında nefsi tutmak, tüm şehvet ve zevklerinden onu alıkoymak, Allah'ın emrettiklerini yerine getirmek yasakladıklarından da sakındırmak" olduğunu söyler. Buna göre sabır, kendisine emanet yani sına ma unsuru geçici olarak can, evlat,

mal gibi verilenlerin kaybedilen her türlü şeyden ötürü kalbin şikâyet ve sızlanmaması olduğu gibi günah işlemekten kalbi ve organları tutmada azim ve sebat duygusudur. İman sahipleri sıkıntı ve güçlükle sınırlar (Bakara 2/214; Ankebût 29/1-2). İman sürecinde sınınmayı insanın doğasında olan aceleciliğin eğitilmesi olarak gören Mâtürîdî tabiatı gereği teorik açıdan bunun zor bir şey olmadığını söyler. Yani iman, sadece doğruyu söylemek, gerçeği bilmek ise doğru veya yalan söylemek, hak ile bâtılı bilmek arasında sonuç olarak doğuracağı zorluk açısından büyük bir fark yoktur. Pratik eylemler ve uygulama açısından ise iman, beşerî heves, arzulara ve insan tabiatına hoş gelen şeylere muhalefetten ibaret olduğundan yapılması zor işler arasında sayılır. Buna göre sabreden kuluna Allah bu azm, sabır fiili sayesinde karşılık mükâfat vaat eder; kalbini kötülüklerden arındırır, bağışlar ve hidâyet eder. Musibetten sonra daimi nimet içinde olur, kalbi ferahlar. Nimeti ve güzellikleri şiddetten ayırır, nimet ve lütufların kadrini ve kıymetini daha iyi idrâk etmiş olur. Dolayısıyla iman sahibi bireyin zaman sürecinde sıkıntı ve zorluklara sabretmesi övülür (Bakara 2/177). Stres, sıkıntı ve zorluklara karşı sabredilmesi kul için esas ve önemli kabul edildiğinden azm, ümit ve sabır stresi, zorlukları mutluluğa ve kolaylıklara dönüştüren anahtardır denilir (Mâtürîdî, 2005b: 2/377, 16/203).

Sabır bir yönüyle şükür eylemidir (Hökelekli, 1998: 314, 353). Başa gelen sıkıntılı olaylar, musibetler karşısında tahammül, dirençlilik; nefsin aşırı süfli isteklerini hapsedmek, olumsuzlukları olumlu kılmak için gösterilen sabır iman ile aynıdır (İsfehânî, 2012: 576; İbn Manzûr, 1992: 4/437-8). Sabır ile şükür kulluğun asıl hikmetidir. Kâdî'ye göre birey, Allah'ın emirlerini ifade nehiyelerinden kaçınmada sabırla sorumludur (Abdülcebâr, 1969: 199).

Ümit, sebat, azm ve sabır sıkıntıyı stresi mutluluğa dönüştüren anahtar, sabır, diğer erdemlerin üzerinde geliştiği temel değer kabul edilir. Zorluklara tahammül edip sabır gösterenler mükafatını başarı olarak alırlar (Tarhan, 2010a: 129). Karşılaşılan olumsuzluklar karşısında ruhen çöküntüyü engelleyen bir hal olan sabır duygusu; yerilen ahlâkî nitelikleri güzelliklere yani kötülüğü iyiliğe dönüştürür. Takvâ imanın kapısı, yakîn imanın kalbi, sabır imanın direği, ferahlığın anahtarı, ihlâs imanın kemâli denilir (Nesefi, 2019: 1/344, 870). Kalbi zihnî bir eylem iman sürecinde niyet, irade, ihlâs, azim ve sabır gibi olgular önemli kabul edilir. Sabır irade, azm, sebat gibi kavramlarla yakın anlam alanında inanç ve ahlâk boyutlu psikososyal bir kavramdır (Gasson, 1998: 14-5; Çağrıci, 2008: 35/337). Mâtürîdî'de "*Rabbimiz! Bizleri hidayetden sonra kalplerimizi şirke ve kötülük eylemleri yapmaya kaydırma!*" (Âl-i İmrân 3/8) duâsı ile imanda sabretmek imanın bir gereğidir. Sabırın unsurları da; yapılan kötülüklerle kötülükle karşılık vermemek, tahammülsüzlük göstermemek ve beddua

etmemektir (Mâtürîdî, 2005b: 2/377, 16/203). Kâdî ise sabrın imân ve amel dahil her işte gerekli ve lüzümlü olduğunu, iyi ahlâkî niteliklerin ve tüm başarıların sabırla kazanıldığını söyler (Abdülcebbâr, 1969; 478, 548; 2013: 1/142). Buna göre birey, iman ve tevhid üzere sabır göstermekten, ömrünü hüsrân hallerine girmeden psikososyal iyi işlerde sabırla değerlendirmekten, imanın gereklerini sabırla yapmaktan, küfür, nifak, şirk ve zulüm eylemlerinde sebat ve sabır duygusuyla kendini tutmaktan sorumludur. Dolayısıyla imanın varoluşsal duygu temelinde sabır duygusunun inanç, eylem ve ahlâk konumunda büyük etkisi olduğu da söylenebilir.

2.4. Rızâ Duygusu

Kalbin tasdikiyle oluşan imanın arka planında rızâ duygusu olduğunu söyleyen Mâtürîdî'de iman; güven, kalbin rızâ ile tasdîği iken İslâm ise boyun eğiş, tam teslimiyet, bütünüyle inancını Allah'a özgü kılıp bunda ortak kabul etmemek, ilahî hükümleri gönülden rızâ ile kabul etmektir. İman Allah'ın emir ve hükümlerine gönülden râzılık sonucudur. İslâm ve iman, davranışlarını Allah'ın râzı olduğu eylemleri yapmaya yöneltmektir. Allah ve Rasûlünü râzı etme çabası (Nisâ 4/80; Tövbe 9/62), gerçek imanın varoluşsal sürecidir (Mâtürîdî, 2005b: 1/213, 2/122, 6/399-400). Kâdî'ye göre iman hallerine rızâ iman olurken küfre ve küfür hallerine rızâ ise küfürdür (Abdülcebbâr, 2013: 2/720).

Sayfa | 1553

"Şükrederseniz ben de artırırım" (İbrahim 14/7) ifadesini Mâtürîdî, *'Allah'a gerçekten inanır, ondan râzı olur, inancınızın gereği psikososyal iyi eylemlerde bulunursanız, ben de dünyada âhirette üzerinizdeki lütuf ve ihsanları devam ettirir râzı olur ve artırırım'* şeklinde açıklar. İman, başa gelen olumsuz hallere dayanma gücü, isyan etmeyip haline rızâ göstermesi ve Rabbin rızâsı eylemleri yapabilmesine yardımcı bir faktör olur. Başa gelen ızdırıp, acı ve sıkıntılar karşısında bireyin gelecek hakkında karamsarlık ve ümitsizliğe kapılmaması rızâ duygusu ile mümkündür. Dolayısıyla rızâ duygusu doğal olarak bireyi iyimserliğe yöneltir, bireyi muhtemel olabilecek buhran ve krizlerden de kurtarır. Böylece doğal, sağlıklı bir ruhsal yapının oluşmasını da sağlar. İmanın içinde yer alan güven duygusu, sabır, tevekkül ve rızâ hallerini besler. İman, rızâ, sabır ve tevekkülle de irtibatlı olduğundan kul kötülöklere, inkâra ve küfre girmemeye sabreder. Yaratılış kanunlarına uyar, yaratıcıya güvenir, eylemlerini sabırla yapar. Mü'min imanını koruma yolunda Allah'ın râzı olduğu hâl ve eylemler sergilemekle sorumlu ve kulluk görevidir (Mâtürîdî, 2005b: 6/453-6, 7/181, 419, 461-2, 8/274-5, 11/123-4, 14/39, 15/316-9).

Kâdî'ye göre hem inanç boyutunda hem sosyal ilişkilerde büyük bir öneme hâiz olan rızâ ve irade aynıdır. Birinin "râzı oldum" demesiyle, "irade

ettim" demesi arasında fark yoktur. Tüm ahlâkî eylemlerde hem Allah'ın rızası hem kulların rızasının olması önem arz eder (Abdülcebbâr, 1959: 6(2)/52-4; 2013: 1/378, 2/260, 268). Mâtürîdî ve Kâdî'nin bakış açısına göre imanın varoluşsal duygu temelinde rızâ duygusu önemli bir faktör olduğu gibi iman sahibinin psikososyal açıdan sevgi, huzur ve mutluluğa ulaşmasında rızâ duygusunun ilahî rızâyâ uygun eylemlerde önemli işlevi de olmaktadır.

2.5. Sevgi Duygusu

İmanın varoluşsal temelinden biri de görünmez sağlam bağ kuvve-i cazibe denilen sevgi duygusudur. Mâtürîdî'ye göre sevginin hem Allah'a hem insana nisbeti, güzel eylemler sergileyen iman dolu gönüllerde sevgi yaratılması (Mâide 5/54; Meryem 19/96), Rahmân isim ve nitelik sahibi Allah'ın yarattığı kullarına sınırsız merhamet ve lütufkâr olmasındandır. O, kullarına imanı sevdiren, inkârı ise çirkin gösterir (Hucurât 49/7). Müslüman olmadan önce hidayet verilen kulun kalbinde iman sevgisi yeşerir ve küfrü çirkin görmeye başlar (Mâtürîdî, 2005b: 7/297, 11/273, 14/67,174).

Allah'ı seven kişi onun yaratıklarını da sever. İmanlı kalplerden dışarıya sevgi ve merhamet çıkar. İmana yönelten sevgi duygusu ile sıkı bir bağ vardır (Müslim, 1981: "İman" 93-4). İnkâr nefrete, sempati sevgiye, sevgi de imana yönelir. Eğer bir kalp iman objelerini severse iman ediyor demektir (Izutsu, 2013: 451-2). Birçok âlime göre de sevgi, hem kalp hem de uzuvlar için önemli bir faktördür. Sabır, tövbe, şükür, takvâ, zühd, cömertlik, tevazu, adâlet ve merhamet gibi erdem türü duyguların özü de sevgidir (Kindî, 1998: 7; İbn Miskeveyh, 1985: 111-2). Bu inançla acılar sevgiyle tatlı olur, bakır altına, bulanıklar duruluğa, dertler sevgiyle şifa bulur, ölü dirilir, padişah köle, zindan gül bahçesine dönüşür (Mevlânâ, 1998: 2/1529). Sevginin bu tür olumlu işlevinin yanında aşırıya kaçan sevginin dengeyi sarsacağı, inancı ve akli bozacağı da dile getirilir. Seven birey sevdiğinin gerçek üstü bir tarzda mükemmelliğini düşündüğü için ondan gelebilecek muhtemel zararları kör gibi göremez. Kalbin Allah'tan başka varlıkları Allah'ı sever gibi sevmesi akli, zihni kör ve sağır etmesinden dolayı yerilir. Mâtürîdî, Allah'tan başka herhangi bir varlığı ilah statüsünde sevmenin ta'zim ve hürmet göstermenin kalbi hastalandırıldığını söyler. Gönülde Allah sevgisinden başka sevgi olmaması gerekirken başka şeylerin sevgisi kalbin kararması ve hastalanmasına yol açar. Kur'an'a göre "İman eden kalbin Allah'a olan sevgisi her şeyden daha ileri ve daha kuvvetlidir" (Bakara 2/165). İmanlı kalp, kalbî melekeleri ve duygularını Allah'ın rızası doğrultusuna yönlendirdiği için Allah'ı her şeyden daha kuvvetli sevmeye huzura ulaşır (Mâtürîdî, 2005b: 1/301-2, 2/457, 13/133-4). Rasûlullah'ın

“Bir şeyi aşırı sevmen, seni kör ve sağır eder” sözünü ele alan Kâdî, gerçekte sevgi, körlük ve sağırlık yapmadığını, fakat insan bir şeyi aşırı sevdiğinde onun üzerine yüzüstü kapaklanır, tedbirli davranmaz ve bu yüzden gözleri kör olur. Kulak vermediği için kendisine nasihat edeni de dinlemez, der (Abdülcebbâr, 2017: 638).

Sevgi temelinde Allah'a iman edenin rabbin rızâsı doğrultusunda eylemlerde bulunmaları, nehy ettiklerinden de kaçınmaları arzu edilir. Bu kalbi hal ile Allah her şeyden ona gerçekte daha sevimli gibidir (Ebû Hanîfe, 2011: 18). Sevginin tüm eksiklikleri kapatıp gönlünü inanmaya ve güvenmeye açtığı da söylenebilir. Kalpte Allah'a imanı sürekli hale getiren, imanı canlı tutan işte bu sevgi ve merhamet bağıdır. Mü'minlerin Allah'a olan sevgi ve imanları daha güçlüdür (Zemahşerî, 2016: 1/576). Mâtürîdî, sevgi duygusu ile sınanma aklın hoşlanmayışı veya arzu edişi esası üzerine değil, insan tabiatının ve arzusunun hoşlanmadığı duygular üzerine kurulduğunu belirtir (Mâtürîdî, 2005b: 2/255-7).

“Cennette kalplerinde kinden ne varsa çıkartırız” (A'râf 7/43), “Rabbimiz! Kalplerimizde mü'minlere karşı kin ve kıskançlık gibi duygulara yer verme!” (Haşr 59/10) âyetlerinin te'vilinde Mâtürîdî, sevginin zıddı 'kin, kıskançlık' gibi duyguların kalpteki imana zararı olacağını anlatımı olarak yorumlar. İman sürecinde kinin sevgi duygusuna dönüşeceğini belirtir. Hasan Basri'nin (ö. 110/728) ‘cennet ehli mü'minlerin kalplerinde kin ve haset bulunmaz, çünkü kin ve hased onlara keder ve hüzn verir, dolayısıyla onların kalplerinde ancak iman tezahürü sevgi bulunur’ sözünü delil alan Mâtürîdî, kinin insanın özgür iradesiyle sevgiye ve imana dönüşebilir, der. Halife Osman'ın şehit edilmesi, Cemal, Siffin, Hakem ve Nehrevan gibi olaylarda müslümanların kin ve nefretle savaşmaları imanlı olmaları şartıyla günahlarına tövbe istiğfar yapmak sûretiyle durumlarının âhirette kardeşliğe sevgiye dönüşebilmesidir. Hz. Ali'nin (ö. 40/661) “onların kalplerini kin, nefret, düşmanlık duygularından arındırdık. Artık kardeşler olarak sedirler üzerinde karşılıklı oturacaklar” (Hicr 15/47) âyetine dayanarak “ben Osman, Talha ve Zübeyr'in o insanlardan olacağımızı ümit ediyorum” sözünü delil alan Mâtürîdî, iman ehline duâ ile onlara sevgi beslemenin kendi gönlündeki imanın devamı için gerekli olduğunu, Allah'a ve Rasûlüne kin dolu kalplerde imanın barınmadığı tezini ileri sürer (Mâtürîdî, 2005b: 5/349-350, 15/77, 17/349). Kâdî'ye göre sevgi, rızâ ve irade aynı olduğundan bir kişinin sevdim demesiyle, irade ettim razı oldum demesi aynıdır. İmanın devamı için sevginin zıddı kin, haset ve düşmanlık gibi duyguların sabırla gemlenmesine, iman sürecinde oluşan sevgi olgusu kişiyi Allah'ın rızâsı doğrultusunda içten bir teslimiyetle eylemlerde

bulunmaya onun nehyettiklerinden kaçınmaya da yönlendirmesidir (Abdülcebâr, 1959: 6(2)/52-4; 2013: 1/378, 2/260, 268).

Sevgi duygusunun hem imanın varoluşsal sürecinde hem de imanın dışı tezâhürü davranış ve ahlâk boyutu iyi ve güzel davranışlar yapabilmeye psikolojik ve sosyolojik yaşamsal önemli bir işlevi olmaktadır.

2.6. Korku Duygusu

İmanın varoluşsal duygu temelinden biri de korku duygusudur. İman Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmamayı, sadece Allah'tan korkmayı gerektiren bir süreç olmasıdır. İman "emn" kökünden, güven duygusu içinde korkudan emin olmaktır (İsfehânî, 2012: 99-100; İbn Manzûr, 1992: 13/21 vd). Kur'ân'da haşyet, huşu, havf, rehbet, hazer, vecel, feza, işfak, vecel, ru'b kökünden kelimelerin çeşitli korkular için kullanılırken Allah korkusu ise havf ve haşyet kavramıyla ifade edilir (Bakara 2/150; Âl-i İmrân 3/175). Kâdî'ye göre akıllı kişi, akıl yürütmez ve tefekkür etmezse, helâke düşeceğinden ve uçuruma yuvarlanacağından korkar. Mârifetullah konusunda akıl yürütmek ve tüm korkulardan emin olmak vâciptir. Mü'min haşyetle korkan, kalben saygılı, takvâ ve tevazu sahibi bireydir (Abdülcebâr, 2003: 2/622; 2013: 1/112). Dolayısıyla iman Allah'tan korkmayı, havf ve reca yani ümit ve korku arasında güven içinde olmayı da gerektirir, Allah'tan korkmak durumu hasıl olur. Korkmak duygusu yoksa bir kimse mü'min olmaz. Mü'min için kudretli Allah'tan daha çok korkabileceği hiçbir varlık da esasen yoktur (Ebû Hanîfe, 2011: 28).

Aniden gösterilen duygusal tepki olan korku, korkulan şeyden kaçma eylemiyle sonuçlanır. Kaçmanın aksine Allah'tan korkan ise ona daha çok yaklaşır. Bu yaklaşıma teşbih/yaratıcıyı yaratılmışlara benzetme ve teccim/yaratıcıyı cisimleştirme düşüncelerinde uzak kulun iyi, güzel eylemlere daha çok yönelmesi olarak te'vil edilebilir. Mâtürîdî'ye göre mü'min anlamına da gelen "hâşî" kelimesi; korkan, kalben saygılı, tevazu sahibi müslümandır. Peygamberler küçük günah hata/zelle'ye düştüklerinde korkuya kapılır, duâ ve istiğfar eder, gözyaşı dökerler, isteklerinin kabulünü dilemeleri ile insanlara da mü'min örnekliğini gösterirler (Mâtürîdî, 2005b: 1/116-7, 288).

Hz. Peygamber "*Allahım! Rahmetini umuyor azâbından korkuyorum*" (Buhârî, 1981: "Daavat" 6) demekle Allah'a inanmaya, onu bilmeye dayalı itaate yönlendiren bir korkuyu anlatır gibidir. "*Mü'minseniz Allah'tan korkun*" (Âl-i İmrân 3/175) ifadesini tevhid temelinde yorumlayan Mâtürîdî, "*Allah'ın emirlerine muhalefetten, yasaklarına da uymaktan korkun! Yaratılmışların üzerindeki hâkimiyet yalnız Allah'ta olduğu için sadece O'ndan korkun!*" şeklinde yorumlar. Hz. Peygamber hicrette Ebûbekir'e

“*korkma! Allah bizimle beraberdir*” (Tövbe 9/40) demesini Mâtürîdî, Allah’ın rahmeti, yardımı, lütfuyla hüznün, korku ve endişelerin giderilmesi, iman ile kalbi huzur duyguları bizimle olacaktır, şeklinde yorumlar. Azap korkusu, Allah’ın gazabını celbetme endişesi, rahmetini umma kaygısı gibi his ve duyguların sınaama unsuru olarak rahmete ve sevaba dönüşeceği kanaatini taşır. İmandan gelen Allah karşısında duyulan korku, bir tehlike karşısında duyulandan farklı olup kulluğa lâayık olamama endişesine dayanan, saygı, hürmet ve ümit hisleriyle karışık korku duygusudur (Mâtürîdî, 2005a: 117-8, 579; 2005b: 2/483, 6/363-4).

Takvâ kavramı korku mânâsını içermekle birlikte korkunç ve iğrenç bir şeyden korkma şeklinde değil içten seven bireyin sevdiğinin gönlünü incitmek, yaralanmaktan çekinmesi ve endişesi anlamında hem yaratıcıya hem de yaratılmışlara yönelik saygı, sorumluluk hassasiyeti ve bilincini ifade eden psikososyal bir kavramdır. Allah korkusu ise kötü davranışlardan caydırıcı, hayırlı fiillere yönlendirici iman temelli psikolojik bir endişedir. İman, maddî-manevî sosyolojik-psikolojik korku ve endişelerin giderilmesi, telaş, endişe ve heyecanın kaybolup yerine güven, istikrâr ve inşirahın kalpte yerleşmesi, zorluklara ve acılara karşı tahammül etme yetenek ve gücünün artırılması şeklinde de düşünülebilir (Oral, 2019: 5879 vd). Kâdî’ye göre akıllı kişi, şayet akıl yürütmez (istidlâl) ve tefekkür etmezse, helâke düşeceğinden ve uçuruma yuvarlanacağından korkmalıdır. Çünkü bu hal, gönüldeki imanın oluşması ve devamında farz ve nâfile bütün tâatlar için de esastır (Abdülcebâr, 2013: 1/112, 2/630).

Allah’tan korkan diğer tüm varlıklara merhamet ve vicdan gözüyle baktığından “Kork! Allah’tan korkmayandan” denilir. Buna göre iman her türlü korku duygularını gidermede Allah’tan başka hiçbir şeyden korkmamayı, sadece Allah’tan korkmayı gerektiren takvâ temelinde ilahî rızâyâ uygun psikososyal eylemleri yapabilen bir süreç olması denilebilir.

2.7. Fitrat Duygusu

İmanın varoluşsal temelinden biri de fitrat duygusudur. Yaratılmışların temel yapısını, henüz dış çevre ve tesirlerden etkilenmemiş temiz, saf, doğal ilk hallerini ve karakterini anlatır. Yaratılıştan gelen ahlâkî ve psikolojik bir terim olarak fitrat, insanın hem ruhî hem de fizikî bakımdan yaratılıştan sahip olunan doğal temel özellikleri denilir (Isfahanî, 2012: 800-1; İbn Manzûr, 1992: 5/56-7). Rum sûresi 30.âyette geçen “Allah’ın fitratı” ile kastedilen Mâtürîdî’ye göre Allah’ın yaratılışına koyduğu bilgi olabilir. Bu anlamıyla fitrat, her çocuğun küçüklüğünde anne sütünü emme, acıkma ve doyma gibi gıda ve beslenme duygularının bilgisi gibidir. Bir diğer te’ville de çocuğun temiz akılla Allah’ın varlığı ve birliğine iman edecek şekilde

yaratılmasıdır. Bunun sınama ve sorumluluğu insanların yaratılışına yerleştirilmesi olması da mümkündür. İman duygusu insanın iç yapısı fitratının temel bir niteliği ama bu kendiliğinden oluşup gelişmez. Gerçekte bu imana iletecek kabiliyet, duygular ve imkânlar vardır. Her çocuğun bu temiz fitratı anne babası veya çevresi değiştirdiği belirtilir (Buhârî, 1981: "Cenâiz" 80, 93; Müslim, 1981: "Kader" 22-25). Kâdî'ye göre bu rivâyette her doğanın fitrat üzere doğduğu bildirilir, "anne babası onu Yahudileştirir, Mecûsîleştirir ve Hıristiyanlaştırır" denilir. Burada irade ve sabır duyguları ile eğitimin önemine işaret edildiğini belirten Kâdî, iradesini kullanamayan çocuklar, babalarının iradesiyle seçtiği küfrü sebebiyle yerilemez, onlara babasının suçu dolayısıyla ceza verilemez, der. Ölmeyecekmiş gibi bir hayat anlayışı, içgüdü ve âhirete gitmeyecekmiş gibi fitratta olan duygu ve arzulara kalbin gafleti iradeyi iyi yönde kullanabilmeyi engelleyebilir. Taassup, cehâlet, batılı körü körüne taklit, küfür, nifâk, zulüm, kibir ve zorbalık gibi fiillerin de kalbe etkisi sonucu irade duygusunun kötü eylemlere kalbi meylettirmesi fitrat duygusunu da bozabilir (Abdülcebâr, 2013: 2/292, 340).

Mâtürîdî'ye göre ilk yaratılışta Allah'ın insan tabiatına bahşettiği psikolojik, fizyolojik ve biyolojik eğilimler, duygular, yetkinlikler ve yetenekler olan fitratın zararlı pozisyonlardan korunması ve fitrat gibi duyguların yararlı yollarda kullanılması kulun yerine getirmesi gereken bir ödevdir. Fitratın korunması ve yararlı yollarda kullanılması sonucu insan, öz yapısı kalp gözü, kulağı, basiret veya fitrat duygusuyla iman sürecine girer (Mâtürîdî, 2005a: 159, 208-9; 2005b: 1/36, 10/138, 11/186, 339, 375-6).

Kadî, Allah'ın insanı yaratmasında, yaşatmasında, ona güç ve kudret vermesinde, akıl bahşetmesinde, fitrat duygusunu kötüye karşı arzu, iyiye karşı isteksizlik duyma özelliği koymasında; bütün bunlarda mutlaka bir hikmeti vardır, der. Bunun da kişinin özgür iradesiyle küfrü ve imanı tüm duygularını kullanarak özgürce seçebilmesi, dolayısıyla sorumlu bir varlık olmasıdır (Abdülcebâr, 2013: 2/292, 340).

Her insanda yaratılıştan olan fitrat duygusu, vicdan ve sağduyu ile iman edebilecek güçtedir. Yeter ki dondurulmasın; üzeri heva ve hevesle batıl bağımlılıklarla örtülmesin. Buna göre imanın varoluşsal duygu temelinin yaratılıştan gelen biyolojik, fizyolojik, psikolojik ve ahlâkî özellikleri olan fitrat duygusu olduğu iman sürecinin bununla devam ettiği söylenebilir.

2.8. Nefis Duygusu

İman ve İslâm nefsi ilahî buyruklar karşısında nefsi tutmak, şehvet ve zevklerinden onu dizginlemektir. Buna göre nefis; insanın özünün, içgüdüünün, kendisinin, bedeni hayatın canlılığında gerekli olan ilahî

latifenin, kötü huyların ve süflî arzuların kaynağıdır. Ayrıca nefis, ruh, can, nefes, hayat, varlık, zat, kişi, arzu, hevâ, heves ve beden gibi kavramlarla da ifade edilir. Nefsin imanla sükûn, göğsün ferahlayıp huzur bulduğu kalbin de mutmain olduğu belirtilir (İsfehâni, 2012: 1076; İbn Manzûr, 1992: 6/233-9; Tarhan, 2010b: 179-181). Kur'ân'da nefis 'ruh' mânasında geçtiği gibi, öz varlık ve zat mânasında da geçer (Âl-i İmrân 3/28, 30; En'âm 6/93).

Mâtürîdî'ye göre nefis, dünyada yeme içmeyle sınanan afet ve kusurlarla iç içe yaşayan bir varlıktır. Onu afetlerden sıyrıp kusurlardan uzaklaştırınca kul büyük bir sevaba ve birçok mükafata nâil olur. Buna göre iman ve İslâm nefsi Allah'a teslim etmek, ilahî emirler karşısında nefsi tutmak, nefsin şehvet ve zevklerinden onu dizginlemektir diyen Mâtürîdî, asıl iman, duyulur, görünür âlemden hareketle görünmeyen gaybî âleme delil getirmek şeklinde olur, bu da duyu ve duyguları, nefsin delillerle aklın işlevselliğinde iknanın adıdır (Mâtürîdî, 2005b: 3/286, 7/105). Mâtürîdî bu tarifleri ile iman sürecinde nefsi arzu ve duyguları öne çıkarttığı söylenebilir.

İman etmeye engel etkenlerden nefsin arzuları ve kalbin olumsuz duyguları olduğu, kalp iman ile ulviyete yöneldiğinde gönül, inkâra ve küfre yöneldiğinde ise süflî nefis denilir (Tirmizi, 1958: 70). Mâtürîdî, kalbin imanı kabul etmesine nefsanî istek ve arzuları ile çeşitli psikososyal etkenlerin engel olduğundan "*ölüyen canlandırdığımız birey karanlıklar içinde kalan ve ondan hiç çıkmayacak gibi hiç olur mu?*" (En'âm 6/122) denildiği gibi kalp imanı kabul etmekle sahibini canlandırır. Nefsi insanın iç dünyası, biyolojik, fizyolojik ve psikolojik kalbi halleri, eylemlerini ve sonuçlarının ne olduğunu iyi bilmek gerekir ki "kendi öz yapısını tanıyan rabbini de tanır" ilkesi gereğince kalp yaratılış hikmetine uygun bir şekilde değerlendirirse yaratıcısına da iman edebileceğini söyler. Nefis duygusu ancak önüne gelen, gördüğü, bildiği faydalı zararlı nesnelere ve fiilleri tanır, göremediği yani gaipte olanı zaten bilemez. Bunu müşahede âleminden delillendirmek, akletmek, anlamak ancak tefekkür, düşünmek, istidlâl ve kıyas sonucunda mümkün olabilir. Nefis duygusu yapısı itibariyle akletmek, düşünmek ve tefekkür etmekten hoşlanmaz, kafa yormayı, zor halleri ve kendisine ağır gelecek bu işlere girmeyi sevmez. Mâtürîdî, insan nefsinin şehvet ve lezzetlere meyilli bir şekilde yaratıldığını, bencillik, çıkarıcılık, fırsatçılık, çeşitli korku ve endişeler, tutumlar nefret, kin, intikam, düşmanlık his ve duyguları, mal hırsı ve menfaatperestlik vb. gibi psikososyal nitelikler etkili olunca nefis duygusu akli ve kalbi işlevsiz hale getirebileceği tezini ileri sürer. Buna karşılık ilahî hikmetleri düşünüp tefekkür edip akletse mutlaka hidayeti bulabileceğini, Allah'ı tanıyıp erdemli, değerli konuma gelebileceğini de belirtir (Mâtürîdî, 2005a: 159, 208-9; 2005b: 6/8-9, 12/240-1, 13/157, 335, 14/65-7, 78-9, 203). Bununla nefsi akıl ve irade ile eğitmenin iman

hallerinde önemli olduğu da söylenebilir. İman sürecinde nefsi halleri bilmek ve tanımak önem arz eder. Mâtürîdî, *"nefsini bilen rabbini de tanımış, bilmiş olur, çünkü kendi öz yapısını anlayan, bilen kişi iç yapısının fizyolojik, psikolojik ihtiyaçlarını tam anlamıyla kavrayamaz, bunun yaratan Allah'ın yardımı, peygamberlerin hidayetiyle olduğu idrâk ettiği oranda rabbisini de bilmiş ve tanımış olur"* der. Böylece rabbın yüceliğini idrâk eden nefis duygularıyla kendini tanıdıkça iman etmiş olur. Kötülüklere meyilli nefis duygusundan ve şeytandan korunma, azap ve cezadan muhafaza ancak peygamber, vahiy ışığındaki ilim, selim kalp ve işlevsel akılla olur. Birey kendi yeteneklerini tanıyıp en iyi biçimde akıl ve gönül duygularını pişme yolunda kullanabilir. Mâtürîdî'ye göre iman ve İslâm nefis duygusunu Allah'a itaat ettirmek, ilahî buyruklar karşısında nefsi tutmak, şehvet ve zevklerinden onu dizginlemektir. Aslında nefis eğitimi imanın oluşma ve hayatiyetini devam yolunda akıl ve duyguların iyi yönde kullanımı mücadelesi olduğu tezini ileri süren Mâtürîdî'ye göre emir ve nehiyden hoşlanmayan nefis, kişiyi fitrat ve tabiatının istemediği duygulara doğru çekmeye çalışırken, sınanmada olduğunu fark eden aklın da yardımıyla üstün gelmeye çalışır. Mü'min duran (vekkâf) ve tartan (vezzân)dir. Yani mü'min nefesine hâkim olup kötülüklere dalmaktan duran kendini tartıp hesaba çekebilendir (Mâtürîdî, 2005a: 9, 11, 68, 89, 155, 160-1, 236, 271, 356; 2005b: 1/182, 2/173, 216, 230, 262, 5/143, 210-2, 284, 7/200-1).

İnsan, büyük bir âlemin küçük örneği olduğundan, o büyük âlemin içindeki tüm hak, hikmet ve hakikatleri kapsar. Hikmet ve hakikatler perdelenmişliğin kalkması nispetinde anlaşılır. Çünkü insan tüm âlemlerde tasarruf sahibidir. İnsanın mutluluğu yakalamasındaki ilk merhale bireyin öz benliği nefisini yani kendini tanıması, duyu ve duygularını fark edip iyi veya kötüye yönlendirmesi böylece bunlar yardımıyla harekete geçmesi olarak görülür (Tarhan, 2010a: 104). Mâtürîdî'ye göre Allah insanı her ne kadar aceleci ve sabırsız yaratmışsa da ona çok sabırlı ve ağırbaşlı olması için nefisini eğitme imkânı da vermiştir. İnsan nefis terbiyesi sayesinde Allah'ın yarattığı karakterden bir başka hale yani ağırbaşlı ve sabırlı olma haline geçebileceğini gösterir. "İnsanoğlu pek eli sıkıdır" (İsrâ 17/100); "nefisler de cimriliğe meyillidir" (Nisâ 4/128) şeklindeki ifadeler açısından da böyledir. İnsan nefis terbiyesi ve alışkanlıkla cömert ve eli açık hale gelebilir. Allah "nefsinin bencilliğinden kim korunmayı başarırsa kurtuluşa erecekler işte onlardır" (Haşr 59/9) der. Nefis terbiyesi ve alışkanlık kazanmakla sabırlı, tahammüllü usanmayan bir karakter mümkündür. Bu güç, insanda vardır. Allah, insana nefisini terbiyeyi ve emrini yapmaya yasağından kaçınmaya nefisini alıştırmasını emreder. İman ve İslâm nefsi Allah'a teslimin adı olduğundan kişi nefsin arzu ve duyguları ile her an mücadele

(büyük cihad) halindedir. İnsan yaşadığı her zaman diliminde küfür ve inkâr hallerinden nefisini uzaklaştırırsa imanını da yenilemiş imanda kalmış olur (Mâtürîdî, 2005b: 9/281-2, 16/102). İnsan kendini bağlayan nefis, heva ve heves, ön yargı duvarlarını kırıp içindeki özü ortaya çıkarır (Eliaçık, 2014: 512). Kâdî'ye göre iman ile nefsin sukun bulması; göğsün ferahlaması, huzur bulması, kalbin mutmain olmasıdır (Abdülcebbâr, 2013: 1/78).

Mâtürîdî ile Kâdî'nin bakış açısına göre imanın hem varoluşsal duygu temelinde hem de imanın oluşum ve son nefese kadar devam eden sınanma sürecinde nefis duygusunun önemli işlevi bulunmaktadır.

SONUÇ

Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbâr'a göre iman, kalbin fiili tasdik yani bir şeyin doğru olduğunu, güven, rızâ, sevgi ve irade duyguları ile gönülden onaylamak, iyiliklere itaat ile kötülüklerden sakınmak sonucu oluşur. İman ve İslâm, tüm duyu ve duygularını kişinin Allah'ın rızâsına uygun eylemlere yönlendirmesi, itaati sağlayıp kötülüklerden nefisini sakındırmasıdır. "Kalbin ameli tasdik" şeklindeki iman tanımı, imanın varoluşsal temelinde kalbin yetileri; akıl, özgür irade, hafıza, insanî duygular, nefis ve tutkular gibi unsurların etkili olduğunu da gösterir. Çünkü iman; güven, benimseme, sevgi, rızâ ve tasdik anlamına gelirken İslâm ise boyun eğme, tam teslimiyet, inancını Allah'a özgü kılıp ortak kabul etmemek, ilahî hükümleri kabul edip gönülden râzı olmak anlamına gelir. İslâm ve iman, bütün duygu ve davranışlarını Allah'ın rızâsına yöneltmektir. Allah'ın emir ve hükümlerini gönülden râzılık duygusu ile iman gerçekleşir. Kişinin yalanlaması, reddetmesi olan tekzip, inkâr ve küfrüne karşılık doğrulama, benimseme anlamında tasdik ile imanı özgürce seçmesi, iman üzere yaşaması irade ve sabır duygusu ile olduğu gibi küfre, çirkinlik ve kötülüklerle girmemesi de yine irade ve sabır duygusu ile olur. İman sürecinde Allah korkusu, onun rızâsı ve sevgisini kaybetme endişesi ile sorumluluk duygusu takvâ bilinci oluşmasıdır. Kulun maddî manevî her türlü korku ve endişelerinin giderilmesi, telaş endişe, korku duygularının yok edilmesi, güven, istikrâr ve huzurun kalpte yerleşmesi, zorluklara dayanma gücünün artırılması da yine iman ile olur. Böylece iman her türlü korku duygularını giderme, Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmama, sadece Allah'tan korkmayı, ona güvenmeyi gerektiren bir süreçtir. Stres, sıkıntı ve dertlerle başa çıkmada en büyük psikolojik güç hakikî iman sahibi olmak olduğundan imanın varoluşsal temelinde sabır, güven, sevgi, rızâ ve takvâ vb. duygular önem arz eder.

İnançlar en özgür uzuv kalpte olduğundan kul kendisi özgürce irade duygusuyla bunları seçer, sorumluluğu da üstlenir. Kalbin özgür irade duygusu ve ihtiyarıyla eylemleri tercih etmesi ve her şeyi yaratan Allah'ın

hem kalp eylemlerini hem bu eylemleri yapabilme gücünü kulda yaratması sonucudur. Bunun kulun yaptığı eylemlerini maddî ve manevî psikolojik ve sosyolojik her türlü sorumluluğu üstlenmesi açısından önem arz eder.

İnançlar, hüküm açısından zihnî; teslimiyet, itaat, güven ve sevgi hisleri içermesi yönünden duygusal; niyet ve irade duygusu ile önemli bir özelliğe de sahip olur. Kesinliği, güveni, içtenliği, niyeti ve teslimiyeti ifade eden iman ve İslâm, insanın hayata bakışı, davranışı, ilgisi, hisleri, duyguları, iradesi ve eylemlerini belirleme ve yönlendirme işlevini yerine getirir. İmanın sadece "kalbî tasdik" ile ifade edilemeyeceği amellerin de önemli olduğu dile getiren Kâdî, imanı kalp ile tasdik, dil ikrâr, uzuvlarla amel derken Mâtürîdî ise imanı kalbin eylemi tasdike indirger, dini ve ahlâkî eylemlerin iman sürecinin devamı için önemli olduğunu vurgular. İmanın kalple bilmek (marifet), sadece dil ile söyleme (ikrâr) veya kalp ile onaylama (tasdik) olmasına itiraz edenlere göre iman; dil ile ikrâr, kalp ile takdik, farz ve nâfile bütün tâatleri yerine getirmek ve kötülüklerden sakınmaktır. Kâdî inançla eylem ayrılırsa dinî ahlakî eylemlerin yapılmaması sonucu imanın yokolması endişesi taşırken Mâtürîdî ise taatleri yapmayanları ve günah işleyenleri iman kapsamından çıkarma, ötekileştirme ve dışlama endişesi taşımaktadır. O, her dini itaatin imanın eseri olduğunu, imanın her an yenilenmesi gerektiğini, iman sahibi mü'minin her bir vakitte küfür hallerinden kaçınmak zorunda olduğunu belirtir. İman olgusu akıl değerlendirdiği için fiillerin en güzeli, var olan her şeyin en nurlusu en engini ve değerlisi, Allah rızasını en fazla celbedenidir. Buna göre iman, her an yenilenmek durumunda mü'min, her bir vakitte küfür ve şirk hallerinden kaçınmalıdır. Bu da duyguların yardımıyla oluşan hakikî iman süreci ile olur.

Bir gayret, çaba içermeyen iradesizlik olan taklîd kişiye psikolojik ve sosyolojik açıdan bir fayda sağlamadığından inançlarda geçerli ve makbul değildir. Mâtürîdî ile Kâdî'ye göre ahad haber ve zannî bilgi ameli konularda olabilir ama itikadî-inanç konularında geçerli olmaz. Şek, şüpheden uzak olan imanda kesinlik olması gerektiğinden "inşallah mü'minim" cümlesi kalpte iman oluşmadığı izlenimi verdiği için Mâtürîdî'ye göre imanda istisna câiz değil, Kâdî'ye göre ise imanda istisna câiz yani inşallah beytullahı haccedeceğim denilmesi gibi "inşallah mü'minim" denilebilir. İmanı kalpte Allah yaratır ama kötü nitelikli inkâr, şirk, küfür gibi kalbî hal ve eylemleri Allah yaratmaz kul yaratır diyen Kâdî'nin aksine Mâtürîdî, kalbin özgür iradesiyle iyi kötü her tür eylemleri irade duygusuyla tercih ettiğini, iyi-kötü her şeyi yaratan Allah'ın hem kalp eylemlerini hem bu eylemleri yapabilme gücünü kulda yarattığı tezini ileri sürer. Hikmet olarak kötülüğün Allah'ın yaratması uygun değil tarzı Mu'tezilî ve Felsefî görüşlere karşı Mâtürîdî, iyi veya kötüyü, güzeli ve çirkini yaratmak asıl hikmet, hikmetsizlik ve sefehlik

ise kâfirin aklını kullanmadan veya kötüyü, çirkini iyi ve güzel diyerek duyu ve duygularını işlevsiz kılması veya yanlış, abes hallerde kullanmasıdır, der. Kâdî ilahî tenzih prensibiyle kötülüğü yaratıcı yaratmaz kul kendisi yaratır derken Mâtürîdî de yine ilahî tenzih gerekçesiyle Allah'ın yaratma sıfatına halel gelebileceği endişesini taşımaktadır.

Özgür ve akıyla analiz yapmış olarak inandığı takdirde bireyin imanı geçerlilik kazanır ve ancak o vakit böyle bir kişinin imanına "iman" denilir. İmanın varoluşsal unsuru tasdik, kesbî ve ihtiyarîdir, imanda asıl, makbul ve geçerli olan tasdiğin sevgi, rıza ile ihtiyarî duygularla çaba sonucu olmasıdır. Kâdî'de irade duygusu fiilden önce bulunur görüşünün aksine Mâtürîdî'de fiille beraber bulunur, fiilden sonra bulunmasının bir anlamı yoktur. Rızâ, gazap, muhabbet vb. duygular ise daima fiilden sonra olur.

Mâtürîdî ile Kâdî'ye göre psikososyal bir hal olarak iman; teorik anlamda sadece kalp eylemi tasdik ile oluşan bir olgu değil, içinde güven, teslimiyet, sevgi, fitrat, içtenlik, irade, şuur, sorumluluk, benimseme ve rızâ gibi duyguları içeren bilişsel, varoluşsal duygu boyutları ile değişken kalp süreçlerinde her an yenilenen azim ve sabır duygularıyla devam eden aklın işlevselliğinde oluşan ontolojik bir gerçekliktir. Kalpteki hakikî imanın dışa vurumu yani iman tezâhürü, yaratılmışlara yönelik psikososyal iyi eylemler ve ahlâkî niteliklerle anlaşılabilir. Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbâr'ın imanın varoluşsal duygu temeli hakkındaki bakış açıları ve tezleri günümüzde inanç ve ahlâk problemlerine çözüm önerileri şeklinde de görülebilir.

KAYNAKÇA

- Abdülcebbâr, K. (1957). *el-Muğni fi Ebvabi't-Tevhîd*. (Thk.). İ. Medkur – T. Hüseyin. Kahire.
- Abdülcebbâr, K. (1969). *Müteşâbihu'l-Kur'ân*. (Thk.). A. Zerzur. Dârü't-Türâs, Kahire.
- Abdülcebbâr, K. (2013). *Şerhu'l-Usuli'l-Hamse*. (Çev.). İ. Çelebi. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Abdülcebbâr, K. (2017). *Tesbîtu Delâilî'n-Nübüvve*. (Çev.). M. Ş. Eroğlu. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Alper, H. (2013). *İmanın Psikolojik Yapısı*. İstanbul: Rağbet Yayınları.
- Altıntaş, R. (2013). "İnsanın Zihin Halleri". *İslâm İnanç Esasları*. (Ed.). Ş. A. Düzgün. ss.37-46. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Buhârî, E. A. (1981). *el-Camiu's-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Çağlayan, H. (2020). "İmam Mâtürîdî'de Hidayetin Yöntem ve Çeşitleri". *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 48, 537-564.
- Çağrı, M. (2008). Sabır. *DİA*. 35/337-9. İstanbul: TDV Yayınları.

- Çam, S. (2020). "Mûsâ Cârullah Bigiyef Efendi ve İman Adlı Makalesi", *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2(20), 724-747.
- Düzcün, Ş. A. (2015). "İnançta Kriz Alanları", *Kelâm El Kitabı*. (Ed.). Ş. A. Düzcün. 583-592. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ebû Hanîfe. (2011). *el-Alim ve'l-Müteallim*. (Trc.). M. Öz. İmam-ı A'zam'ın Beş Eseri İçinde. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları.
- Eliaçık, R. İ. (2014). *Yaşayan Kur'ân*. İstanbul: İnşa Yayınları.
- Fârâbî, E. N. (1994). *Kitabu Ara'î Ehli'l-Medineti'l-Fâdıla*. Dâru Mektebetü'l-Hilâl, Beyrut.
- Gasson, N. H. (1998). *Hayat Yolunda Zorluklarla Mücadele*. (Trc.). R. Ş. Apuhan. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Gazâlî, E. H. (1974). *İhyâu Ulumi'd-Din*. (Çev.). A. Serdaroğlu. İstanbul: Bedir Yayınları.
- Hökelekli, H. (1998). *Din Psikolojisi*. Ankara: TDV Yayınları.
- İsfehanî, R. (2012). *el-Müfredât*. İstanbul: Çıra Yayınları.
- İşık, Ş. (2016). *Kur'ân'da Taklit Anlayışı*. İstanbul: Nuhbe Yayınevi.
- İbn Manzûr, E. F. C. (1992). *Lisânü'l-Arab*. Darü's-Sadr, Beyrut.
- İbn Miskeveyh, E. A. (1983). *Tehzibü'l-Ahlâk*. (Çev.). A. Şener. Ankara.
- İbn Teymiye, E. A. (1985). *İman Üzerine*. (Çev.). S. Uçan. İstanbul: Pınar Yayınları.
- İzutsu, T. (2013). *Kur'ân'da Allah ve İnsan*. (Çev.). S. Ateş. İstanbul: Yeni Ufuklar Neşriyat.
- Kasapoğlu, A. (1996). *Kur'ân'da İman Psikolojisi*. (Yüksek Lisans Tezi). *Ulusal Tez Merkezi*. 54386.
- Kayserî, D. (2015). *Mukaddemât Fusûsu'l-Hikeme Giriş*. (Trc.). T. Koç – M. Çetinkaya. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Kehhâle, Ö. R. (1961). *Mu'cemu'l-Müellefin*. Dımaşk.
- Kindî, Y. (1998). *Felsefi Risaleler*. (Trc.). M. Kaya. İstanbul.
- Komisyon. *Türkçe Sözlük*. (2011). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Köse, A. (2000). İman. *DİA*. 22/214-6. İstanbul: TDV Yayınları.
- Kureşî, E. V. (1993). *el-Cevâhirü'l-mudiyye fi tabakâti'l-hanefiyye*. (Thk.). A. Muhammed el-Hulv. Darü Hicr, Kahire.
- Leknevî, E. H. (1324). *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-hanefiyye*. Matbaatus-Saâde, Kahire.

- Mâtürîdî, E. M. (2005a). *Kitabu't-Tevhid*. (Thk.). B. Topaloğlu – M. Aruçi. İSAM Yayınları, Ankara.
- Mâtürîdî, E. M. (2005b). *Te'vilâtü'l-Kur'ân*. (Ed.). B. Topaloğlu. İstanbul: Mizan Yayınları.
- Mevlânâ, C. (1998). *Mesnevî*. (Çev.). V. İzbudak. İstanbul: MEB Yayınları.
- Müslim, E. H. (1981). *es-Sahih*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Nesefî, E. N. Ö. (2019). *et-Teysîr fi't-tefsîr*. (Çev.). M. Coşkun. Ömer Neseî Tefsiri. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Neseî, E. M. (2004). *Tebssiratü'l-Edille fi Usulî'd-Din*. (Thk). H. Atay – Ş. A. Dügün. Ankara: DİB Yayınları.
- Oral, O. (2019). Mâtürîdî'de İman Ahlâkı Takvâ'nın Psikososyal İşlevi. *International Social Sciences Studies Journal* 5(47), 5879-5891.
- Oral, O. (2020). Mâtürîdî'ye Göre Kalp Mühürlenmesinin Psikososyal Sebepleri. *Turkish Studies* 1(15), 499-517.
- Oral, O. (2021). Mâtürîdî'de Kalbin Yaratılış Hikmeti. *Mehmet Âkif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 33, 1-11.
- Özcan, H. (1993). *Mâtürîdî'de Bilgi Problemi*. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı Yayınları.
- Râzî, E. (2004). *et-Tıbbu'r-Rûhânî*. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Sâbûnî, N. (1998). *el-Bidâye fi Usulu'd-Din*. Ankara: DİB Yayınları.
- Selim, O. (2021). *Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebbar'a Göre Deizm ve Obskürantizm Sorunu*. İstanbul: KDY Yayıncılık.
- Tarhan, N. (2010a). *Duyguların Dili*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tarhan, N. (2010b). *İnanç Psikolojisi*. İstanbul: Timaş Yayınları.
- Tirmizî, H. (1958). *Beyânu'l-Fark beyne's-sadri ve'l-kalb ve'l-fuad ve'l-lübb*. Nşr. N. Heer. Darül-İhya el-Kütübü'l-Arabiyye, Kahire.
- Topaloğlu, B.-Çelebi, İ. (2010). *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: İSAM Yayınları.
- Türcan, G. (2011). "Ehl-i Sünnet'in İman Tanımı Hakkında İbn Hazm'ın Eleştirilerinin Değerlendirilmesi". *Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1(26), 65-79.
- Yavuz, K. (1987). *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*. Ankara: DİB Yayınları.
- Zemahşerî, E. K. (2016). *el-Keşşaf*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.

GENİŞLETİLMİŞ ÖZET: Bu makalenin amacı, Türk-İslam dünyasının önemli âlimi Mâtürîdî ile Kâdî Abdülcebâr'ın imanın varoluşsal duygu temeli hakkında görüşlerini kendi eserleri çerçevesinde incelemektir. Mâtürîdî'nin "Kitabu't-Tevhid" ile "Te'vilâtü'l-Kur'ân" adlı eserleri ile Kâdî Abdülcebâr'ın "el-Muğnî", "Şerhu Usul-i Hamse" ve "Müteşâbihu'l-Kur'ân" vb. gibi eserleri çerçevesinde araştırılmaktadır. Bu iki âlimi seçmemizin sebebi, iman sürecinde kalp, akıl ve duygular çerçevesinde konuyu detaylı bir şekilde incelemeleridir. Bir diğer yönüyle de insanı merkeze alarak konuları açıklamaları, insanın kalp, akıl ve duygularına değer vermeleridir. Birinin "Hanefî-Mâtürîdîlik" diğerinin "Şâfiî-Mu'tezile" ekolünden olması analitik tartışma ve değerlendirmeyi imkân sağlamasıdır. Bu çalışma bir nitel araştırmadır. Doküman analizi metodu çerçevesinde konuyla ilgili basılı belgeler kullanılmıştır. Duygunun kavramsal çerçevesi özetle belirlendikten sonra "İman sürecinde duyguların işlevi", "güven duygusu", "irade duygusu", "sabır duygusu", "rıza duygusu", "sevgi duygusu", "korku duygusu", "fitrat duygusu" ve "nefis duygusu" başlıklarıyla konu incelenmekte ve değerlendirilmektedir. Türk-İslâm dünyasının yetiştirdiği önemli âlim olan İmam Mâtürîdî, görüşlerini dönemine ve daha sonraki dönemlere aktarmış, İslâmı bütüncül bir metod, rasyonel ve dengeli anlam yorumlarıyla Ehl-i Sünnet çizgisinin oluşumuna ve gelişmesine büyük faydalar sağlamıştır. Yaşadığı dönemde birçok yabancı inanç akımların etkisine ve tehdidine hedef olan müslüman toplumların birlik ve bütünlüğüne çok önemli katkıları olmuştur. Diğer âlim Kâdî Abdülcebâr ise kendisinden önceki Mu'tezile âlimlerinin görüşlerini derleyip incelemiş ve içlerinden seçim yaparak mu'tezile mezhebini sistematik hale getirmiştir. Mu'tezilî çizgiyi sürdüren son temsilcilerden biri kabul edilir. İlmî çevrede "Kâdî Abdülcebâr" ismi akla gelir. Kâdîlik görevinden azledilmesinden sonra, kalan ömrünü İran'ın Re'y şehrinde eğitim ve öğretimle geçirdi. 415/1025 yılında burada vefat etti. Nitel bir araştırma tarzındaki bu çalışma doküman analizi metodunu kullanmak suretiyle konuyu araştırmaktadır. İnsanlık tarihinde ve düşünce dünyasında en çok tartışılan konulardan biri de inanç ve iman meselesidir. İlahi dinlerde psikososyal eylemlerin temeli imanın özel öneme sahip olduğu belirtilir. Aklî yetiler ve duygusal tecrübelerle inançların oluştuğu kabul edilir. İmanın mahiyeti, duygusal ve psikolojik varoluşsallığı üzerine farklı yaklaşımlar vardır. İmanın tarifinde "kalbin ameli" veya "gönülden tasdik" ifadesi, imanın varoluşsal duygu boyutunu yani imanın oluşumunda güven, rızâ, sevgi, saygı, irade ve itaat gibi duyguların etkisini de anlatır. İman bireyin tüm duyularını ve duygularını Allah'ın rızasına yönlendirmesi ve Allah'a itaat etmesidir. İman, kalbin fiili tasdik yani bir şeyin doğru olduğunu, güven, rızâ, sevgi ve irade duyguları ile gönülden onaylamak, iyiliklere itaat ile kötülüklerden sakınmak sonucu oluşur. Bu, görünür âlemden hareketle gayb âlemini delillendirmek suretiyle insanın duyu, duygu ve nefisini iknası ile olur. İman güzel bir ağaç, güzel bir kelime, sağlıklı bir işitme ve görme duygusu, canlılık, ışık ve memleketin güzel bir bitkisi gibi analogilerle örneklenir. İman, utanmak ve merhamet duyguları ile nitelenir. İman, güzel ve sahibi için süs gibidir denilir. Tüm bunlar imanın duygusal yönünü ortaya koyan nitelik ve benzetmelerdir. Dolayısıyla iman, kalbin yetileri olan akıl, nefis, duyu ve duygularla oluşan, gelişen ve yaşayan bir süreç olmasıdır.

Tartıştığımız ve incelediğimiz konu olan iman, insanın tüm duygu ve davranışlarını Allah'ın rızâsına yöneltmek demektir. Bu da duyu ve duyguların yardımıyla olur. Sözelimi Allah'ın emir ve hükümlerini gönülden râzılık duygusu ile iman gerçekleşir. Kişinin yalanlaması, reddetmesi olan tekzip, inkâr ve küfür duygularla olur. Buna karşılık doğrulama, benimseme anlamında olan tasdik ile imanı seçmesi, iman üzere yaşaması irade ve sabır duygusu ile olur. Yine insanın küfre, çirkinlik ve kötülöklere girmemesi de yine irade ve sabır duygusu ile olur. İman Allah korkusu, onun rızâsı ve sevgisini kaybetme endişesi ile sorumluluk duygusu takvâ bilinci oluşur. Bu da iman süreci demektir. Kulun maddî manevî her türlü korku ve endişelerinin giderilmesi, telaş endişe, korku duygularının yok edilmesi, huzurun kalpte yerleşmesi, zorluklara dayanma gücünün artırılması da yine iman süreci ile olmaktadır. Böylece iman her türlü korku duygularını giderme, Allah'tan başka hiçbir şeyden korkmama, sadece Allah'tan korkmayı gerektiren bir süreçtir. Dolayısıyla imanın varoluşsal temelinde sabır, güven, sevgi, rızâ ve takvâ vb. birçok duyguların önemli olduğu söylenebilir. İnançlar akıl, duyu ve duyguların yardımıyla kalpte oluşur. Birey ne yapmak istediğini irade duygusuyla seçer, sorumluluğu da üstlenir. İnançlar hüküm açısından zihni; teslimiyet, itaat, güven ve sevgi hisleri içermesi yönünden duygusal; niyet ve irade duygusu ile önemli bir özelliğe sahiptir. Kesinliği, güveni, içtenliği, niyeti ve teslimiyeti ifade eden iman ve İslâm, insanın hayata bakışı, davranışı, ilgisi, hisleri, duyguları, iradesi ve eylemlerini belirleme ve yönlendirme işlevini yerine getirir. Dolayısıyla imanın varoluşsal duygu temelinde duyguların önemli işlevi vardır. Yani imanın oluşum ve

EXTENDED ABSTRACT: The purpose of this article is to refer the important scholar of the Turkish Islamic World, al-Maturidi and Qâdi Abd al-Jabbâr's views to examine on the existential emotion basis of faith within the framework of their own works. Al-Maturidi's works "Kitab al-Tawhid", "Ta'vilat Al-Qur'an" and Qâdi Abd al-Jabbâr's "Al-Mughni", "Sharhu Usul-i Hamse" and "Muteshabih al-Qur'an" etc. such works are explored within the framework. The reason we chose these two scholars is because they examine the subject in detail within the framework of heart, mind and emotions in the process of faith. Another aspect is that they explain the issues by taking the person to the center and value the heart, mind and feelings of the person. The fact that one is from the "Hanafi-Maturidism" and the other is from the "Shafi'i-Mu'tazilah" school allows analytical discussion and evaluation. This study is a qualitative study. As part of the document analysis method, printed documents on the subject were used. After the conceptual framework of emotion is determined in a nutshell, the subject is examined and evaluated under the titles "function of emotions in the process of faith", "sense of trust", "sense of will", "sense of patience", "sense of consent", "sense of love", "sense of fear", "sense of fitrat (natural)" and "sense of yummy". Imam Al-Maturidi, an important scholar raised by the Turkish-Islamic world, transferred his

views to his period and later periods and brought great benefits to the formation and development of the Ahl al-Sunnah line with a holistic method, rational and balanced interpretations of meaning. During his time, he made a very important contribution to the unity and integrity of muslim societies, which were targeted by the influence and threat of many foreign faith currents. He is considered one of the last representatives to continue the mu'tezilah line. In scientific circles, the name "Qādi Abd al-Jabbār" comes to mind. After his dismissal from his post as Qadi, he spent the rest of his life in Re'y, Iran. He died here in 415/1025. In a qualitative research style, this study explores the subject by using the document analysis method. One of the most discussed issues in human history and in the world of thought is the question of faith. It is stated that faith, which is the basis of psychosocial actions in divine religions, has special importance. Beliefs are considered to be formed by mental abilities and emotional experiences. There are different approaches to the nature of faith, its emotional and psychological existentialism. In the description of faith the expression "work/action of the heart" or "approval of the heart" can be said to describe the existential dimension of faith, that is, the effect of feelings such as trust, consent, love, respect, will and obedience in the formation of faith. The faith and Islam are the ways in which a person directs all his senses and feelings towards the pleasure of Allah and obeys him. The faith consists of the actual confirmation of the heart, that is, the confirmation of something true from the heart with feelings of trust, consent, love and will, obedience to good and avoiding evil. This happens by trying to convince one's senses, feelings and self by proving the realm of the unseen, moving from the visible realm. The faith is exemplified by analogies such as a beautiful tree, a beautiful word, a healthy sense of hearing and vision, vitality, light, and a beautiful plant of the hometown. Faith is characterized by feelings of shame and compassion. It is said that faith is beautiful and like an adornment for its owner. All these are qualities and parables that reveal the emotional aspect of faith. Therefore faith is a process that develops and lives, consisting of the mind, the soul, the senses and emotions, which are the abilities of the heart. Faith, which is the subject we discuss and examine, means directing all human emotions and behaviors towards the pleasure of Allah. This happens with the help of feelings and emotions. For example, faith comes true with a sense of wholeheartedly accepting the commandments and provisions of Allah. A person's denial, denial, denial, and blasphemy occur with feelings. In contrast, it is with a sense of Will and patience that he chooses faith with confirmation, which is in the sense of validation, acceptance, and living for faith. Again, the fact that a person does not commit disbelief, ugliness, and evil is also with a sense of Will and patience. Faith consists of a sense of piety with fear of Allah, a sense of responsibility with the worry of losing his consent and love. This means the process of faith. The elimination of all kinds of fears and worries of the servant, anxiety, anxiety, the destruction of feelings of fear, peace settling in the heart, increasing the strength to withstand difficulties is also through the process of faith. In this way, faith is a process that requires eliminating all kinds of feelings of fear, not being afraid of anything but

Allah, and only fear Allah. Therefore, on the existential basis of faith, patience, trust, love, consent and piety, etc. a lot of emotions can be said to be important. Beliefs are formed in the heart with the help of reason, senses and emotions. The individual chooses what he wants to do with a sense of Will, and takes responsibility. Beliefs have an important property with the mind in terms of judgment; emotional in terms of submission, obedience, feelings of trust and love; a sense of intent and will. Faith and Islam, which express certainty, trust, sincerity, intention and submission, perform the function of determining and directing a person's view, behavior, interest, feelings, feelings, will and actions to life. Therefore, faith has an important function of emotions on the basis of existential emotion. In other words, it can be said that emotions such as trust, will, patience, consent, love, fear, fitrat (natural) and yummy have a great effect in the process of forming and continuing faith. Al-Maturidi and Qādi Abd al-Jabbār's views and perspectives on the existential emotion basis of faith can also be considered as solutions to the problems of faith and morality today.